

BOSNA I HERCEGOVINA

Projekt pripreme Bosne i Hercegovine za učešće na Svjetskom samitu o održivom razvoju Rio+10, Johannesburg 28.08 - 04.9.2002

PROCJENA ODRŽIVOG RAZVOJA U BOSNI I HERCEGOVINI Izveštaj BiH za Svjetski samit o održivom razvoju (WSSD)

Projekt realiziran u suradnji:

Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH

i

Razvojnog programa Ujedinjenih naroda-UNDP BiH

S A D R Ž A J

- 1. SVJETSKI SAMIT RIO-92 I PROCES ODRŽIVOG RAZVOJA**
- 2. BOSNA I HERCEGOVINA I PROCES ODRŽIVOG RAZVOJA U SVIJETU**
 - 2.1. Osnovne informacije o zemlji**
 - 2.2. Kratak historijski pregled**
 - 2.3. Osnova za održivi razvoj BiH**
- 3. BIOLOŠKA I GEOLOŠKA RAZNOLIKOST I PRIRODNI RESURSI**
 - 3.1. Biološka i geološka raznolikost**
 - 3.2. Vodni resursi i njihovo korištenje**
 - 3.3. Osnovni vidovi ugrožavanja geološke i biološke raznolikosti i prirodnih resursa u BiH**
- 4. UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA U BiH**
 - 4.1. Vode i vodo-potencijali**
 - 4.1.1. Stanje u sektoru voda**
 - 4.1.2. Snabdijevanje vodom**
 - 4.1.3. Zaštita voda**
 - 4.1.4. Navodnjavanje**
 - 4.1.5. Preporuke za održivo upravljanje vodama u Bosni i Hercegovini**
 - 4.2. Poljoprivredno zemljište i razvoj poljoprivrede**
 - 4.2.1. Stanje, struktura i kvalitet poljoprivrednog zemljišta i mogućnost održive poljoprivredne proizvodnje**
 - 4.2.2. Ugroženost poljoprivrednog zemljišta**
 - 4.2.3. Održivost prostornog uređenja poljoprivrednog imanja, slabosti i nedostaci u organizaciji poljoprivredne proizvodnje**
 - 4.2.4. Institucionalne i investicione pretpostavke održivog korištenja resursa u poljoprivredi**
 - 4.3. Šumski ekosistem i šumski resursi**
 - 4.3.1. Površina, struktura i kvalitet šumskog fonda, stanje drugih resursa šume**
 - 4.3.2. Ugroženost šumskog ekosistema**
 - 4.3.3. Institucionalno-pravne pretpostavke za održivost korišćenja šumskih resursa**
 - 4.3.4. Preporuke za zaštitu i održivo korišćenje šumskog ekosistema**

- 5. RAZVOJ ENERGIJE I KLJUČNIH INDUSTRIJSKIH GRANA U BIH**
 - 5.1. Energija i njeno korištenje u BiH**
 - 5.2. Industrija željeza i čelika**
 - 5.3. Industrija aluminija i drugih obojenih metala**
 - 5.4. Industrija celuloze i papira**
 - 5.5. Graditeljstvo i građevinska industrija**
 - 5.6. Analiza stanja i preporuke za institucionalne, pravne (zakonodavne) i operativne akcione mjere za unapređenje**
- 6. ORŽIVI RAZVOJ BIH DRUŠTVA I BORBA PROTIV SIROMAŠTVA**
 - 6.1. Demografska slika i socijalna pozicija stanovništva**
 - 6.2. Siromaštvo i socijalna politika**
- 7. ODRŽIVOST RAZVOJA U BIH**
 - 7.1. Analiza održivosti razvoja BiH**
 - 7.2. Ključna (kritična) pitanja za postizanje održivog razvoja u BiH**
 - 7.2.1. Ključni problemi zapreke u pokretanju održivog razvoja**
 - 7.2.2. Institucionalni kapaciteti za provođenje održivog razvoja na državnoj ravni – ocjena sadašnjeg stanja**
 - 7.2.3. Uređenje zakonske regulative**
 - 7.3. Održivi razvoj u strateškim dokumentima i programima BiH**
 - 7.3.1. Zakonodavna i institucionalna osnova –strateški dokumenti**
 - 7.4. Programi međunarodne podrške i međunarodne suradnje BiH u kreiranju održivog razvoja**
- 8. ODRŽIVI RAZVOJ U DOKUMENTIMA I PRAKSI BIH ENTITETA**
- 9. INSTITUCIONALNO UREĐENJE KOORDINACIJE I UPRAVLJANJA OKOLINOM I ODRŽIVIM RAZVOJEM U BIH – NOVI TRENDVI**
 - 9.1. Institucionalne strukture i forumi za koordinaciju upravljanja okolinom/ okolišem u BiH**
- 10. GENERALNI ZAKLJUČCI I PREPORUKE**

1. SVJETSKI SAMIT RIO-92 I PROCES ODRŽIVOG RAZVOJA

Konferencija UN o okolini i razvoju (UNCED) ili Samit o zemlji, koja je održana u Rio, Brazil 1992 godine, je bila historijski događaj, koji je zamišljen da promijeni sudbinu planete Zemlje u 21. vijeku. Ovaj svjetski skup, koji je do tada okupio najveći broj predsjednika vlada i država, predstavljao je historijski vrhunac javne i političke podrške za postizanje povezanih ciljeva razvoja, iskorijenjivanja siromaštva i zaštite okoline. Skup o Zemlji Rio-92 je usmjerio pažnju svijeta na najkritičnija pitanja pred kojima se svijet nalazio: siromaštvo, sve veće zagađivanje i devastacija okoline i razvoj nerazvijenih zemalja.

Ovaj skup je usvojio AGENDU 21, kao globalni plan djelovanja i rješavanja ovih gorućih problema čovječanstva. AGENDA 21 je vodič koji objedinjuje politiku pojedinih država, poslovnu politiku preduzeća, kao i lične stavove pojedinaca za ulazak u 21. vijek. To ujedno znači da se približavanjem 21. vijeka svijet nastojao sve više primaknuti opštoj svjetskoj demokratiji.

Prvo značajnije preispitivanje napretka u ispunjavanju obaveza UNCED-a bio je skup Rio+5, održan 1997. Tragom Rio+5, Generalna skupština je, rezolucijom S/19-2, usvojila Program za dalju implementaciju Agende 21. Ovom rezolucijom identifikovani su rokovi za naredni opširan pregled i procjenu progressa na implementaciji obaveza iz UNCED-a: 2002, na desetogodišnjicu Samita o Zemlji iz Rio i 30-ta godišnjicu Stokholmske konferencije o čovjekovoj okolini.

Privredni razvoj se ne može zaustaviti već mu treba promijeniti kvalitet kako bi postao manje poguban. Pretvaranje tih spoznaja u djelo i prelaz na održive oblike razvoja i načina života, izazov je današnjeg vremena. AGENDA 21, jedan od pet dokumenata koga je donio Skup u Rio de Ženeiru, objašnjava da su stanovništvo, potrošnja i tehnologije primarne pokretačke sile promjena u okolini, te upućuje na načine promjena rasipničkih i neefikasnih oblika potrošnje u nekim dijelovima svijeta (visokorazvijene zemlje) i istovremeno postiže povećani ali održivi razvoj u drugim dijelovima svijeta. U Agendi su sadržane strategije i programi postizanja održive ravnoteže između potrošnje, stanovništva i kapaciteta planete za održavanje života. Opisane su tehnologije i tehnike koje treba razvijati kako bi se zadovoljile ljudske potrebe uz pažljivo upravljanje prirodnim resursima.

Danas se uspjeh ekonomskog razvoja mjeri, uglavnom, količinom zarađenog novca što je mjera intenziteta rada i trošenja prirodnih resursa. Stoga bi pravno lice koje troši prirodne resurse ili vrši zagađivanje okoline moralo da snosi troškove korištenja resursa, odnosno zagađivanja, tj. moralo bi da nadoknađuje smanjenje prirodnih vrijednosti države. AGENDA 21 je pozvala vlade zemalja svijeta na donošenje nacionalnih strategija održivog razvoja, što su gotovo sve zemlje svijeta i učinile. Te strategije su razvijane uz široko sudjelovanje i nevladinih organizacija, kao i javnosti uopšte. Najveći dio odgovornosti o uvođenju promjena, AGENDA 21 je pripisala vladama država, ali je istakla i potrebu široke saradnje unutar međunarodnih organizacija (regionalnih, poslovnih), državnih, oblasnih i lokalnih vlasti, kao i nevladinih organizacija i udruženja građana.

Program za okolinu UN (UNEP), na Skupu o Zemlji, je dobio zadatak da razvije i unaprijedi sistem vođenja računovodstva prirodnih resursa i ekonomiju zaštite okoline. Time je trebalo da se poboljša i praćenje stanja okoline radi uspostavljanja sistema pravovremenog upozoravanja na probleme okoline širom svijeta, te predloži međunarodni pravni akt o zaštiti okoline uz odgovarajuće međunarodne sporazume. Na ovoj osnovi se javila potreba razvijanja novih pokazatelja ekonomskog blagostanja država, koji će uključiti i faktore održivosti. Saglasno tome, UNEP je 1996. godine objavio Indikatore za vrednovanje održivosti razvoja države, a Međunarodna organizacije za standardizaciju (ISO) je 1996. godine donijela prve standarde okolinskog upravljanja, 1997. godine standarde za dodjelu znaka okolinske prihvatljivosti itd. Indikatori omogućavaju izračunavanje ekonomskih, društvenih i prirodnih faktora razvoja države, kao i vrednovanje održivosti, posebno promjene u toku vremena kako bi se vidjelo da li država konvergira ka ili divergira od održivosti. Standardima ISO se dokazuje da menadžment firme ima povoljan odnos prema okolini. Mnoge druge međunarodne organizacije, kao i naučne ustanove dale su značajan doprinos razvoju metoda za uvođenje održivog razvoja, uključujući i odgovarajuće mjerne jedinice i mjerne metode za praćenje efekata.

Na Osmoj sjednici Komisije UN za održivi razvoj u aprilu 2000, preporučeno je, da preispitivanje Agende 21 u 2002. godini, treba da rezultira odlukama orijentiranim ka akcijama, i

**POSTUPCI VREDNOVANJA
BOGATSTVA DRŽAVE MORAJU
DA UZMU U OBZIR I
VRIJEDNOST PRIRODNIH
RESURSA KAO I PUNU CIJENU
DEGRADACIJE OKOLINE**

ponovnom političkom saglasnošću za podršku održivom razvoju, kako od vlasti, tako i od građanskog društva. Komisija je podvukla da Agenda 21 nije stvar ponovnih pregovora, nego da treba da uspostavi okvir unutar koga će se proces preispitati i biti adresirani novi izazovi. Preporučeno je da se preispitivanje usmjeri na to u kojim područjima je potrebno uložiti napore na implementaciji Agende 21 i ostalih zaključaka UNCED-a, i koje mjere treba da se identifikuju za dalju implementaciju, uključujući identifikaciju izvora finansiranja.

**ZADATAK UNCED-a 2002 JE
ULAGANJE NAPORA ZA
IZGRADNJU NOVE ARHITEKTURE
UPRAVLJANJA ZA OKOLINU**

U maju 2000., ministri za okolinu koji su zasjedali u Malmeu, Švedska na Prvom globalnom ministarskom forumu za okolinu i izjasnili su se, da Samit 2002 treba da ima za cilj da adresira najveće izazove za održivi razvoj, i preispita zahtjeve za pojačavanje napora izgradnje institucionalne arhitekture za upravljanje okolinom.

U oktobru 2001. godine na pripremnom sastanku zemalja CEE i NIS, održanom u Antaliji Turska, posvećenom pripremi nacionalnih procjena za Konferenciju Rio+10, istaknuto je da su primjenom principa održivog razvoja mnoge zemlje u tranziciji efikasno riješile goruće probleme nastale procesom tranzicije.

2. BOSNA I HERCEGOVINA I PROCES ODRŽIVOG RAZVOJA U SVIJETU

2.1. Osnovne informacije o zemlji

Bosna i Hercegovina se nalazi na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka. Graniči sa Hrvatskom na sjeveru, zapadu i jugu i S.R. Jugoslavijom na istoku. Zahvata površinu od 51.197 km² sa oko 3,800.00 stanovnika (procjena); Glavni grad je Sarajevo

2.2. Kratak historijski pregled

Do 1991 godine, BiH je bila jedna od šest konstitutivnih jedinica – republika bivše Jugoslavije sa 4.377.000 stanovnika (1990) i BDP po glavni stanovnika od US\$ 2.429. Disolucijom bivše države, Bosna i Hercegovina stječe međunarodno priznanje, kao nezavisna država u aprilu 1992 godine i postaje članica Ujedinjenih naroda u maju iste godine. Rat, koji je započeo 1992 godine, okončan je mirovnim sporazumom dogovorenim u Daytonu (USA), a potpisanim 15. decembra 1995 godine u Parizu. Ovim mirovnim sporazumom je utvrđen Ustav BiH i uspostavljena složena država, sastavljena iz dva entiteta (Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska), kojima će se kasnije, odlukom međunarodne arbitraže, pridružiti, kao samostalna administrativna jedinica u okviru BiH, Distrikt Brčko Bosne i Hercegovine.

Prema Dejtonskom sporazumu i Ustavu BiH, zakonodavna moć, na državnoj ravni je data dvodomnom parlamentu, kojeg čini Dom zastupnika i Dom naroda. Na čelu BiH je tročlano Predsjedništvo, a centralnu vladu čini Vijeće ministara, koje ima 6 ministarstava, sa nadležnostima (većim dijelom u međunarodnim odnosima) za: vanjske poslove; vanjsku trgovinu i ekonomske poslove; civilne poslove i komunikacije; ljudska prava i izbjeglice; evropske integracije; i trezor. Na državnoj ravni su uspostavljeni još i neki organi, odn. agencije (relevantni za kreiranje i praćenje procesa održivog razvoja) za: zaštitu državnih granica, statistiku, standardizaciju, mjeriteljstvo i intelektualnu svojinu, akreditaciju, unapređenje stranih investicija, telekomunikacije-frekvencije i civilnu avijaciju.

Većina nadležnosti, odnosno odgovornosti za društveni, ekonomski, obrazovni, zdravstveni i industrijski razvoj, kao i korištenje prirodnih resursa zemlje, uključujući i davanje koncesija za eksploataciju prirodnih resursa domaćim ili stranim korisnicima, tj. osnovni faktori kojima se regulira održivi razvoj, su praktično u rukama entiteta, a u Federaciji BiH i dobrim dijelom, sa značajnim utjecajem nižih administrativnih jedinica – kantona/županija.

Određene nadležnosti državnih institucija, kada je u pitanju održivi i ekonomski razvoj zemlje, te zaštita okoline, su u sferi uspostavljanja međunarodnih odnosa, multilateralne i bilateralne suradnje, zaključivanje i koordinacija implementacije međunarodnih multilateralnih i bilateralnih sporazuma i ugovora u oblasti vanjske trgovine, zajedničkih investicionih ulaganja, harmonizacija poreske politike i globalni, odnosno regionalni programi zaštite životne sredine.

2.3. Osnova za održivi razvoj BiH

Republika Bosna i Hercegovina je, kao sastavna federalna jedinica bivše Jugoslavije, bila, u sklopu strateškog planskog razvoja zemlje, predodređena kao sirovinska i energijska baza privrednog razvoja zemlje, ali i prostor za razvoj bazične i vojne industrije. Srazmjerno veliki hidro i termo energijski potencijal, velike zalihe uglja i ruda metala, su omogućile proizvodnju: više od polovine jugoslovenske proizvodnje uglja, 70% proizvodnje ruda i samih metala željeza, aluminijska, olova i cinka, te skoro 50% proizvodnje električne energije. Također, veliki dio hemijske industrije (na bazi azota i klora) bivše Jugoslavije je bio lociran u Bosni i Hercegovini.

Dakle intenzivna eksploatacija prirodnih resursa, sa, uglavnom pretežno zastarjelim i visoko zagađujućim tehnologijama i devastacijom okoliša, od Države diktiranim (netržišnim) cijenama sirovina i energije, nisu bili perspektivna osnova izbalansiranog razvoja: ekonomija – ekologija, dakle održivog razvoja u Bosni i Hercegovini.

U junu 1992. godine, kada je cijeli svijet bio zaokupljen idejom održivog razvoja i Rio konferencijom, BiH je već ulazila u treći mjesec teškog i nametnutog rata, koji je trajao skoro 4 godine. Pet godina kasnije, u vrijeme Rio + 5, BiH je, uz pomoć međunarodne zajednice bila zaokupljena aktivnostima obnove, u ratu devastirane zemlje i njene infrastrukture, te procesom uspostavljanja novog državnog sistema, koji još uvijek traje. Takva situacija je rezultirala činjenicom da BiH nije bila dovoljno uključena u razvijanje ideje i implementaciju održivog razvoja. Ipak i pored teške situacije uzrokovane ratom, BiH se uspjela, kroz nekoliko regionalnih međunarodnih programa, poduzetih od 1997. godine uključiti u proces razvijanja ideje i implementacije održivog razvoja. To su, prije svega, regionalni mediteranski i podunavski programi, kao što su: Mediteranski Akcioni Plan (MAP)

3. OSNOVNI OBLICI BIOLOŠKE I GEOLOŠKE RAZNOLIKOSTI I PRIRODNI RESURSI

3.1. Biološka i geološka raznolikost

Biološka raznolikost je fundamentalna komponenta životne sredine te najbolji i najpouzdaniji indikator stanja, trendova i potencijalnih mogućnosti razvoja države-

Zemljište: Orografski, Bosna i Hercegovina je brdsko-planinska zemlja. Od ukupne površine 5% otpada na ravnice, 24% na brežuljke, 42% na planine, a 29% zauzima krš. Srednja nadmorska visina iznosi oko 500 m (na obali mora 0 m, a najviši vrhu, na planini Maglić je 2387 m).

Ekološko-biogeografske prilike: Geografski položaj na raskrsnici najrazličitijih biogeografskih uticaja i puteva i raznovrsnost velikog broja ekološki različitih i mozaično raspoređenih staništa usloveli su veliki specijski diverzitet kako pojedinih dijelova, tako i ukupne teritorije BiH. Relativno veliki broj vrsta je endemičan. Šumski ekosistemi zauzimaju oko 41% površine.

Biološka raznolikost: BiH se svrstava u područja sa najvišim stupnjem biološke raznolikosti u Evropi. Na osnovi postojećih inventara, jasno je da je bogatstvo životinjskog svijeta BiH izuzetno veliko i da, u poređenju sa bogatstvom vrsta odgovarajućih grupa u okviru Balkanskog poluostrva ili Evrope, predstavlja ne samo nacionalno bogatstvo već i izuzetan razvojni potencijal. BiH je jedna od najbogatijih po raznolikosti domestikiranih divljih vrsta biljaka i životinja u dugoj prošlosti razvoja civilizacija na ovim prostorima. Neke od njih su se toliko odomaćile i adaptirale da predstavljaju zajedno sa divljim oblicima vrijedan dio prirodne baštine BiH.

Geološka raznolikost: Sa aspekta geološke raznolikosti BiH predstavlja jedan od najunikatnijih regiona u Evropi. Imajući u vidu površinu zemlje, te broj do sada utvđenih geoloških rariteta, spada u red najraznovrsnijih zemalja u Evropi. Dinamičan reljef, pravac pružanja planinskih masiva, hidrografska mreža, blizina Jadranskog mora, uvjetovali su širok spektar tipova klime. Geološki sastav područja BiH je veoma kompleksan, koje treba sistemskim mjerama održivog razvoja očuvati za buduća pokoljenja.

<p>BOSNA I HERCEGOVINA IMA VISOKU BIOLOŠKU RAZNOVRSNOST, KOJA JE OZBILJNO UGROŽENA</p>

3.2. Vodni resursi i njihovo korištenje

Bosna i Hercegovina raspolaže sa značajnim vodnim bogatstvom što je jedan od najvažnijih faktora za opšti privredni razvoj većine područja u narednom periodu. Slatkovodni slivovi su ključni resurs u BiH. Na teritorij BiH godišnje padne oko 1250 L/m² oborina, što, obzirom na površinu BiH, daje ukupnu zapreminu oborinskih voda od 64.000 miliona m³ vode, odnosno 2.030 m³/s. Sa teritorije BiH otječe 1.155 m³/s ili u prosjeku 57 % od ukupne pale količine vode. Kvalitet površinskih voda je različit od regije do regije. U donjim dijelovima nekih slivova kvalitet voda pripada III klasi, središnji tokovi II a izvorišta I klasi kvaliteta. Posebnu vrijednost kao prirodni resursi imaju izvorišta površinske i podzemne vode.

Sve rijeke u BiH su uglavnom niskog kvaliteta jer primaju veliki teret zagađivanja putem neprečišćenih otpadnih voda naselja i industrije. Samo gornji tokovi nekoliko rijeka (Una, Sana, Neretva) imaju uglavnom dobar kvalitet vode.

Glacijalna jezera predstavljaju rezervoare kvalitetne pitke vode koja su očuvana zahvaljujući održivom stočarenju i ekološkom turizmu u viskoplaninskim područjima. U obalnom pojasu Jadranskog mora kvalitet vode je izuzetno visok, što ilustruju brojni bioindikatori. Termalna vrela su veoma česta u BiH sa jako kvalitetnom sastavom vode. To isto važi i za mnoge izvore i podzemne akumulacije mineralne vode. Relativno malo ih se koristi u eksploataciji. Mnoga od njih su izvan bilo kakve upotrebe, a predstavljaju resurse od velike važnosti u oblasti energetike i razvoja medicinskog turizma.

U BiH se nalazi 26 većih ili manjih vodnih akumulacija. Mada je većina izgrađena u svrhu korištenja hidroenergije, od posebnog je značaja uticaj ovih akumulacija na uređenje režima voda (smanjenje poplava i povećanje minimalnih proticaja) kao i obezbjeđenje potrebnih količina vode za vodosnabdjevanje i navodnjavanje.

BiH je bogata podzemnim vodama odakle se obezbjeđuje 80-90 % pitke vode.

3.3. Osnovni vidovi ugrožavanja geološke i biološke raznolikosti i prirodnih resursa u BiH

Nedovoljno utemeljen održivi razvoj u svim segmentima društvenog i ekonomskog organizovanja BiH u prošlosti uvjetovao je ozbiljne probleme u okolini. To se odnosi i na ratni period kada je u uvjetima haotičnog stanja došlo do poremećaja u biodiverzitetu, te antroposferi. Takav trend se nastavlja i u poslijeratnom periodu, kada u intenzivnim procesima tranzicije i neprincipijelne privatizacije postoje mnoga otvorena i neriješena pitanja o položaju, te zaštiti prirodnih i kulturnih vrijednosti.

Rizični faktori, odnosno, najčešći lokalni i globalni uzroci ugrožavanja biološke i geološke raznolikosti u BiH su:

- Neuravnoteženo upravljanje prostorom (bespravna izgradnja naselja i proizvodnih objekata, izgradnja saobraćajnica i ostale infrastrukture, porast urbanih zona),
- Prekomjerna eksploatacija prirodnih resursa - čiste i intenzivne sječe, lov, krivolov, neuravnotežena poljoprivredna proizvodnja,
- Neuravnotežena industrijska proizvodnja (odsustvo prečištača otpadnih voda, visoka emisija sumpornih spojeva u atmosferu, neracionalna potrošnja energije, niska resursna iskoristivost);
- Neuravnotežena energetska politika (nedostatna fiskalna politika - ulaganja u životnu sredinu mala ili nikakva, nepostojanje jasne strategije razvoja, nepostojanje programa bolje energetske iskoristivosti, primjena zastarjelog tipa menadžmenta na području energije, nedovoljna rekultivacija na površinskim kopovima, odsustvo izvodljivih programa sanacije starih rudnika i sl.);
- Slabo upravljanje akcidentima i katastrofama (požari, poplave);
- Nepostojanje jasnog institucionalnog okvira za upravljanje biološkom i geološkom raznolikošću;
- Nedovoljna i nefunkcionalna zakonska osnova na svim nivoima teritorijalnog i društveno-političkog organizovanja;
- Slaba proučenost biološke i geološke raznolikosti, te odsustvo kategorizacije stupnja ugroženosti;
- Nedovoljna implementacija postojećih zakona;
- Nedovoljna obavještenost vladinog i nevladinog sektora o značenju biološke i geološke raznolikosti za stabilnost zajednice i smanjenje siromaštva;

- Nepostojanje određenosti prema međunarodnim dokumentima koji regulišu održivo upravljanje bioraznolikošću kao što su: Konvencija o konzervaciji evropskih divljih vrsta i prirodnih staništa (Bernska konvencija); Habitat direktiva Evropske komisije (EC Habitats Directive 92/43/EEC); Konvencija o biološkoj raznolikosti, CITES konvencija, Ramsarska konvencija i sl.;
- Nepostojanje standarda i strategije o održivoj upotrebi prirodnih resursa;
- Sve prisutnija nedozvoljena trgovina ugroženim vrstama biljaka, životinja i gljiva;
- Isključenost iz međunarodnih projekata kao što su: Natura 2000 - Koherentna evropska ekološka mreža posebnih zona za konzervaciju; Evropska ekološka mreža (ECONET);
- nepostojanja dijaloga / partnerstva između države, građanskog društva i privrede u rješavanju pitanja razvoja i okoline.

4. UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA U BiH

4.1. Vode i vodo-potencijali

4.1.1. Stanje u sektoru voda

Pravni i institucionalni aspekt

Situacija u vezi sa pravnim sistemom u sektoru voda u BiH je bila, u poslijeratnom periodu, haotična. Ovo stanje je nastalo kao posljedica ogromnog broja privremenih odluka, pravila i propisa, koji su bili usvojeni –zakonodavno preneseni iz prethodnog pravnog sistema ili za vrijeme rata, kao i zbog problema, koji se odnose na funkcionisanje pravnog sistema. U cilju prevazilaženja ovih problema, Evropska Komisija je pružila tehničku i finansijsku podršku kroz «Program EC okolinski program za BiH», odnosno pripremu seta od pet okolinskih zakona, uključujući novi zakone o zaštiti voda (za oba entiteta). Ovaj prijedlog zakona je usklađen sa evropskim standardima i principima, sa svim relevantnim međunarodnim konvencijama, i Okvirnom direktivom za vode, posebno kroz uvođenje principa integralnog okolinskog pristupa upravljanja riječnim slivovima.

Mnogi su nedostaci u sektoru voda u BiH, uključujući slabosti i netransparentnost administracije na ovom području, problemi u podjeli nadležnosti, itd. Ovi nedostaci se nastoje otkloniti kroz PHARE projekat, koji se odnosi na institucionalno jačanje u sektoru voda. Kroz ovaj projekat će se predložiti i nova organizaciona struktura u vodoprivredi, bazirana na principu upravljanja vodenim slivom, a prema EU Okvirnoj direktivi za vode.

4.1.2. Snabdijevanje vodom

Izvori vodo-snabdijevanja na teritoriji BiH su uglavnom zasnovani na korištenju podzemnih voda (89% ukupnih izvora vodo-snabdijevanja, od toga 38% iz intergranularne sredine i 51% iz kraške sredine), 10,2% voda iz rijeka i 0,8% iz prirodnih jezera i vještačkih akumulacija.

Zbog rata, na prostorima BiH vodna infrastruktura zemlje je teško oštećena. Još i pred rat, stanje u vodo-snabdijevanju i kanalizaciji je bilo nesređeno. Zato je pitanje vodo-snabdijevanja i odvodnje otpadnih voda i njihovog prečišćavanja jedan od prvih prioriteta u poslijeratnoj rekonstrukciji Bosne i Hercegovine. Mada se procjenjuje da je sektor snabdijevanja vodom saniran do 90 % predratnog nivoa, ipak je kao cjelina još daleko od međunarodnih, posebno evropskih standarda. Izvorišta nisu dovoljno zaštićena i kvalitet vode za piće je sumnjiv, a u pojedinim slučajevima vrlo nezadovoljavajući. Moguće zagađivanje i dalje ostaje prijetnja zdravlju ljudi zbog zastarjelih i oštećenih cjevovoda, nekontrolisanog hlorigiranja i nedostatka pritiska.

Nivo vodo-snabdijevanja je zato daleko ispod evropskog: pokrivenost uslugom vodo-snabdijevanja je oko 50% u usporedbi sa preko 90 % u Evropi. Također, kvalitet vode je znatno niži nego u zemljama EU. Oštećenja u sistemu vodo-snabdijevanja su veoma česta i zbog toga kvalitet vode ne može dostići međunarodne standarde.

4.1.3. Zaštita voda

U predratnom periodu, u SR BiH otpadne vode najvećeg dijela populacije (blizu 90 %) ispuštane su bez prečišćavanja direktno u najbliže vodotoke ili podzemlje. Stepem obuhvaćenosti

stanovništva kanalizacionim sistemom iznosi 56% urbane populacije. U naseljima većim od 10.000 stanovnika, na kanalizaciju je bilo priključeno 72% ukupnog stanovništva. Znatno lošija situacija bila je u manjim mjestima gdje taj procenat nije veći od 10%.

Mnoge općine u B&H sada imaju kanalizacione sisteme, ali oni služe samo za prikupljanje i ispuštanje fekalnih voda direktno u otvorene kanala ili rijeke. Praktično svi kanalizacioni sistemi su gravitacioni bez pumpnih stanica. Samo šest općina u BiH imaju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Zbog kolapsa državnih preduzeća sa zastarjelim tehnologijama i zbog posljedica ratnih razaranja (uništeni ili devastirani industrijski kapaciteti, koji nisu obnovljeni), zagađivanje iz industrijskih izvora je značajno opalo, dok je problem zagađivanja iz komunalnih sistema i dalje prisutan. Prije rata su postojala su 122 industrijska postrojenja za tretman otpadnih voda, od kojih je 40% je radilo veoma dobro, ali je danas u pogonu samo njih nekoliko.

4.1.4. Navodnjavanje

Budućnost poljoprivrede pripada dvjema oblastima – genetici i navodnjavanju. I pored vidnog napretka u stvaranju novih sorti ratarskih kultura i mogućnosti moderne obrade ratarskih površina, kod nas nije razvijen sistem navodnjavanja. Moderne agrotehničke mjere podrazumijevaju, pored ostalog, i stvaranje u tlu odgovarajućeg vodno-vazdušnog režima, bez kojeg nema uspješne poljoprivredne proizvodnje, a navodnjavanje je jedna od uspješnih mjera da taj režim i ostvari.

U ekološkom smislu navodnjavanje omogućuje, pored povećanja prinosa, primjenu odgovarajućih agrotehničkih mjera, kojim se ne narušava prirodnost kvaliteta površina, ali i podzemnih voda. U svijetu se navodnjava oko 15 % obradivih površina, a u BiH svega oko 0,65 % obradivih površina.

Nedostatak vode za vrijeme perioda vegetacije je ključni ograničavajući faktor za razvoj poljoprivrede, posebno u regionu koji gravitira Jadranskom moru. Mnogi irigacioni sistemi, ozbiljno oštećeni zbog lošeg održavanja, kao i ratnih destrukcija. Na ovom području se navodnjava svega 4.630 hektara.

4.1.5. Preporuke za održivo upravljanje vodama u Bosni i Hercegovini

Dva su značajna aspekta, koji karakteriziraju održivi razvoj sektora voda:

- Kvalitet, efikasnost i transparentnost u upravljanju i administraciji u sektoru voda, i
- Održivost investicija i usluga

Principi koji se odnose na održivost voda su okolinska održivost, ekonomska vrijednost i finansijska sposobnost investitora i institucija. Održivost se može postići uvođenjem principa: “zagađivač plaća” i “korisnik plaća” (nadoknada za korištenje i ispuštanje voda), a na osnovu domaćih standarda i kriterija, koje treba uvesti, ali harmonizirano (poželjno je jedinstveno), na cijelom prostoru BiH, što je moguće ostvariti jedino ako se uspostavi zajednička (okvirna) zakonska regulativa, vodeći računa i o ekonomskim mogućnostima domaćih subjekata (korisnika, pa i zagađivača voda).

4.2. Poljoprivredno zemljište i razvoj poljoprivrede

4.2.1. Stanje, struktura i kvalitet poljoprivrednog zemljišta i mogućnost održive poljoprivredne proizvodnje

Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta u Bosni i Hercegovini je oko 2,5 miliona hektara, odnosno oko 50% teritorije države ili 0,7 ha/stanovniku. Poljoprivredna zemljišta sa nadmorskom visinom do 500 m učestvuju sa oko 40%, od 500-1000 m/n.m. sa 35% i iznad 1000 m/n.m. sa 25% ukupne poljoprivredne površine. Od ukupne površine poljoprivrednog zemljišta Bosne i Hercegovine na obradivo zemljište otpada 68% i livade 32%. Plodno ravničarsko područje obuhvata 16%, manje plodna brdska i planinska područja 62% i mediteransko područje 22% ukupne površine poljoprivrednog zemljišta Bosne i Hercegovine.

Prirodni uslovi ravničarskog područja su povoljni za održivu poljoprivrednu proizvodnju i savremeno tržišno privređivanje. Sa dodatnim ulaganjem kapitala u savremenu tehnologiju, prinos se može povećati za 50% u naročito u revitalizovanom vodoopskrbnom području Bosne i

Hercegovine (200.000 ha). Zemljišta I-IV kvalitetne klase nalaze se u dolinama rijeka Una, Sava, Vrbas, Bosna, Drina, Sana i Spreča. Ovdje je moguća održiva proizvodnja žitarica (pšenica, ječam, soja, kukuruz), štalski uzgoj stoke, plantažna proizvodnja voća (šljiva, jabuka, krušaka) i povrća, ljekovitog i industrijskog bilja.

U brdsko-planinskom području Bosne i Hercegovine nalaze se manje vrijedne klase poljoprivrednog zemljišta (V-VIII kvalitetna klasa). U ovom području je moguća stočarska i komplementarna poljoprivredna proizvodnja. Ovdje je ratna katastrofa ostavila pustoš sa većim površinama minskih polja (minirano 20% područja sela). Revitalizacija brdsko planinskog područja je potrebna, ekološki i ekonomski humano i socijalno opravdana. Održiv je slobodan uzgoj domaće stoke, proizvodnja čiste hrane za ljude, hrane za stoku, komplementarna proizvodnja i usluge, proizvodnja pivarskog ječma i krompira.

Poljoprivredne površine mediteranskog područja obuhvataju prostor južnih Dinarida do Ilirsko Mezijske ekološko vegetacijske oblasti. Ovdje se nalaze kraška polja na oko 170.000 ha površine. Održiva intezivna poljoprivredna proizvodnja je spriječena poplavama na oko 40% ove površine. Tokom rata (1992-1996) uništeni su kapaciteti intezivne poljoprivredne proizvodnje mediteranskog dijela Bosne i Hercegovine. Njihova obnova i proširenje je potrebno i prioritetno. Intezivna poljoprivredna proizvodnja je moguća u staklenim baštama i na otvorenom prostoru, u vinogradarstvu, plantažnoj proizvodnji južnog voća i povrća, slatkovodnom ribarstvu, pčelarstvu.

Preko 30% sub-mediteranskog područja pripada planinskim pašnjacima, gdje se održivo može uzgajati milion grla sitne stoke (koze, ovce, goveda).

Intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje u BiH je značajna tim prije što bh. poljoprivreda danas ne proizvodi ni polovinu potrebne hrane za domaće stanovništvo, pa u uvozu glavnu stavku čini hrana, na koju otpada više od polovine vrijednosti uvoza. Održivom poljoprivredom, proizvodnja hrane se može značajno povećati, značajno smanjiti nivo siromaštva u Bosni i Hercegovini i istovremeno očuvati zdrava okolina i ekosistem u cjelini. Ta činjenica uzrokuje da se u biljnu proizvodnju mora ulagati više sredstava da bi se ostvarili viši prinosi nego u povoljnijim prirodnim uslovima (nema loših zemljišta, ima loših zemljoradnika), što znači da se i u manje povoljnim uslovima, kao što su bosansko-hercegovački, može, uz pomoć znanja i ulaganja, ostvariti visoka proizvodnja. O tome svjedoče primjeri rekordnih prinosa, koji su ostvarivali prije rata neki najnapredniji zemljoradnici i neka poljoprivredna dobra, a i koji mogu biti putokaz da se može, smišljenom politikom u agraru, sadašnja, proizvodnja bar udvostručiti.

4.2.2. Ugroženost poljoprivrednog zemljišta

Zemljište je jedan od tri najvažnija prirodna resursa (voda, zrak, zemljište), koji su uslov za život. I dok su prva dva resursa obnovljiva, zemljište je neobnovljivo. Kada se ono jednom uništi pokrivanjem betonom i asfaltom ili se uništi erozijom ili drugim načinima, ono se trajno gubi. Taj gubitak u našoj zemlji je vrlo velik. Prije rata, godišnje se gubilo prosječno 5.200 hektara poljoprivrednog zemljišta zbog izgradnje raznih stambenih, industrijskih, saobraćajnih i drugih objekata, kraterima nastalim otvaranjem rudarskih kopova, potapanjem vještačkim jezerima, pokrivanjem deponijama smeća itd. Danas je, nažalost, taj gubitak još mnogo veći: u posljednje dvije godine, prema statističkim podacima, gubici su prosječno preko 10.000 ha godišnje! Proizilazi, prema predratnom trendu gubitka zemljišta, da bi BiH za oko 200 godina ostala bez ovog najvećeg prirodnog blaga jedne zemlje, a prema današnjem tempu uništavanja tla to bi se desilo već za 50 godina! A, zemljište nije samo fabrika hrane, nego i pitke vode, jer ono upija, pročišćava i čuva oborinsku vodu, koju kasnije, kao podzemne vode višestruko. Toga mnogi odgovorni planeri prostornog uređenja i donosioci odluka o upotrebi poljoprivrednog zemljišta za izgradnju objekata nisu svjesni, prilikom planiranja korištenja prostora i gradnje, pa se tlo bezdušno uništava. Ogromna prostranstva sadašnjeg krša u Hercegovini i zapadnoj Bosni rezultat su nekadašnjeg pogrešnog korištenja zemljišta na nagibima (sječom i krčenjem šume i pogrešnim iskorištavanjem tla u poljoprivredi).

**UZURPACIJOM I NENAMJENSKIM
KORIŠTENJEM POLJOPRIVREDNOG
ZEMLJIŠTA SADAŠNJIM TEMPOM
BOSNA I HERCEGOVINA
BI ZA 50 GODINA OSTALA
BEZ POLJOPRIVREDNOG TLA**

Erozije i poplave poljoprivrednog zemljišta ugrožavaju prinos i održivo korišćenje tla. Ugroženo je Lijevče polje, Semberija kao i plodna poljoprivredna zemljišta uz rijeke: Drina, Bosna, Vrbas, Sana, Spreča, Una, Sava i Neretva. Otpadne, otrovne i druge štetne materije talože se na plodno poljoprivredno zemljište. Infiltrira se štetna prašina, naftni derivati, otrovni i drugi plinovi.

Biljka ove otrovne i štetne materije koristi i kumulira u svoju biljnu masu, koju koristi čovjek i životinje.

Poljoprivredno zemljište je napadnuto (ugroženo) masovnom izgradnjom stambenih i drugih objekata, hidro i termoelektrana, elektro, telekomunikacionih i drugih sistema savremene civilizacije. Na plodnom poljoprivrednim zemljištima se nalaze deponije otpada. One su izvor zaraze domaćih životinja i ljudi, životne sredine uopšte. Ugrožen je sistem pitke vode i estetski izgled životne sredine.

Zemljište u Bosni i Hercegovini je ugroženo i nedavnim ratom, kada je u njemu kopano na stotine kilometara rovova, napravljeno bezbroj bunkera, kratera od miliona granata, avionskih bombi, raketa itd. Također su ogromne površine tla "zasijane" milionima mina, koje i danas sprečavaju korištenje takvih zemljišta i još uvijek izazivaju ljudske žrtve.

Ratna dejstva su ostavila na cijeloj teritoriji 1,2 miliona mina i oko 2 miliona neeksploziviranih ubojitih sredstava, što pokriva 430.000 ha ili oko 8 % ukupne teritorije BiH. To je stalna prijetnja za ljude i životinje, ali i za dugoročni gubitak zemljišta i mogućnost upravljanja ovim resursom. Kretanje teške ratne tehnike, rovovi, tranšeje, bunkeru su takođe značajno uticali na destrukciju zemljišta, često najplodnijih poljoprivrednih.

4.2.3. Održivost prostornog uređenja poljoprivrednog imanja, slabosti i nedostaci u organizaciji poljoprivredne proizvodnje

Sadašnje stanje prostornog uređenja poljoprivrednog zemljišta je neodrživo sa aspekta organizovanja savremene tržišne proizvodnje. Povrat napuštene i zauzete imovine teče sporo. Dio prostora koriste i međunarodne vojne snage, kolektivni centri i nova izbjeglička naselja. Poznata je pretjerana izgradnja stambenih i poslovnih objekata, puteva i drugih infrastrukturnih objekata na plodnom poljoprivrednom zemljištu (benzinske pumpe, elektro i termo centrale, telekomunikacioni, električni, vodovodni i drugi sistemi).

Jedna od otežavajućih okolnosti u razvoju savremene intenzivne poljoprivredne proizvodnje jeste velika iscjepkanost i usitnjenost zemljišnog posjeda. Mjerama agrarne politike treba stimulirati procese arondacije i okrupnjavanja posjeda, što će omogućiti primjenu savremene agrotehnike i postizanje viših prinosa. Održivi razvoj poljoprivrede obuhvata tehnički izvodljiv, ekološki prihvatljiv, društveno odgovoran i ekonomski efikasan razvoj, koji će osigurati zadovoljenje ljudskih potreba u hrani uz očuvanje prirodnih resursa, nezagađene prirode i neugrožene biološke raznovrsnosti. Drugim riječima, to je kultivisan i odgovoran razvoj koji neće, radi profita i blagostanja jedne generacije ljudi, ugroziti normalan život budućih generacija. Ovim principima treba se rukovoditi pri planiranju svih agropolitčkih, ekonomskih, agrotehničkih i zootehničkih mjera u održivom razvoju agrara i proizvodnji hrane u budućnosti. To se prije svega odnosi na racionalno korištenje i čuvanje zemljišta kao glavnog resursa u proizvodnji hrane.

Individualna poljoprivredna gazdinstva su usitnjenja i bez tržišne orijentacije proizvodnje. Veliki sistemi se privatizuju bez socijalnog programa zbrinjavanja viška radne snage. Nema protoka stručnih informacija (upustava), marketinga, menadžmenta, globalne strategije i podrške razvoja garantovanih cijena, jedinstvene poslovne politike, informacionog sistema, obrazovnih, naučnih i stručnih ustanova, zakonodavstva, standardizacije plana i programa. Nestalo je bosanskohercegovačko selo, time i motiv izbjeglih i raseljenih lica da se vrate na svoje poljoprivredno imanje.

Poljoprivredni posjed se i dalje intenzivno cijepa i smanjuje. Nema podrške za privatnu inicijativu i preduzetništvo u poljoprivrednoj proizvodnji. Sjeme i stočni fond, nabavljeni ili donirani iz inostranstva ne daju očekivane prinose, a uvezena stoka obolijeva i propada. Neopravdano se napuštaju križanci domaćih sorti i organske tehnologije. Nema standarda za gustinu sadnje, sorte, podlogu i sadni materijal voća i povrća. Koriste se manje efikasna grla u stočarskoj proizvodnji. Savremena reprodukcija i zdravstvena zaštita domaće stoke je zapostavljena. Nije u BiH uveden tržišni model farmerskog uzgoja stoke. Nema dovoljnih vlastitih prerađivačkih kapaciteta za mlijeko, meso, vunu.

Na manjim obradivim površinama koriste se nedozvoljene količine otrovnih hemijskih sredstava. Nestaje autohtona flora i fauna. Započeta plantažna proizvodnja ljekovitog, jestivog i aromatičnog bilja, takođe se ugrožava pretjeranom upotrebom hemijskih zaštitnih sredstava i vještačkih đubriva. Lanac neodrživosti ove proizvodnje se proširuje na proizvode farmaceutske (čaj), kozmetičke (eterična ulja, kreme) i prehambene industrije (začini).

Neodrživo je uzgajati i koristiti domaću stoku, divljač i ribu u uslovima gdje su prisutni hemijski i drugi polutanti vode i zemljišta. U zagađenoj sredini ne može se razvijati pčelarstvo i gljivarstvo. Nedoovoljeno učešće hemijskih materija u hrani uništava zdravlje ljudi.

4.2.4. Institucionalne i investicione pretpostavke održivog korištenja resursa u poljoprivredi

Za obnovu i održivost poljoprivrednih resursa u Bosni i Hercegovini potrebna je integralna strategija proizvodnje, marketinga i finansija. Traže se tehnološke promjene u cilju fleksibilnosti prilagođavanja poljoprivrednog proizvoda zahtjevima tržišta (kupca). Ovaj proces određuju zakonitosti tražnje i ponude, liberalizacija cijena, investicija i finansijskih transakcija. Slijedi svojinsko upravljačka transformacija poljoprivrednih posjeda, zaštita i održivo ekološko-ekonomsko korišćenje ostalih prirodnih resursa životne sredine. Ove poslove, u većini zemalja svijeta objedinjava ministarstvo poljoprivrede i šumarstva i ministarstvo za ekonomske odnose, prostorno uređenje i okolinu. Nažalost, u Bosni i Hercegovini ovo institucionalno ustrojstvo nije ni izdaleka izgrađeno.

Za održivost poljoprivredne proizvodnje i realizaciju programa unapređenja poljoprivredne proizvodnje, te održivo korišćenje zemljišta, u strategiji razvoja agrara, potrebne su odgovarajuće institucionalno-pravne osnove, a treba donijeti niz institucionalnih mjera, koje će stimulirati takav razvoj.

To su, prije svega:

Pravne i institucionalne osnove

- Uređeno, slobodno i jedinstveno bh. tržište, bez domaćih trgovinskih i političkih barijera,
- Poreski sistem u poljoprivredi treba biti stimulativan, kako bi bh. proizvođači, zaštićeni od sada evidentne neloyalne konkurencije domaćih uvoznika, odnosno stranih proizvođača hrane, često nestandardnog, veoma sumnjivog i neprovjerenog kvaliteta, bili bar donekle konkurentni stranim, koji su, najčešće subvencionirani od svojih vlada, ili regionalnih ekonomskih grupacija.
- Program povratka seoskog stanovništva, odnosno zemljoradničkih izbjegličkih porodica na svoja predratna imanja, uz prethodnu obnovu kuća,
- Revitalizacija sela i samo-zapošljavanje seoskog stanovništva na predratnim poljoprivrednim imanjima,.
- Politička, socijalna i ekonomska podrška stanovništvu u poljoprivrednoj proizvodnji,
- Izrada i usvajanje zakona za održivi razvoj poljoprivredne proizvodnje, uključujući i "krovni" zakon i propise, na državnom nivou, za zaštitu poljoprivrednog zemljišta, kao ključnog resursa za život stanovništva, od nenamjenskog korištenja i uzurpacije,
- Izrada dugoročnog programa razvoja poljoprivredne proizvodnje u ravničarskom, brdsko planinskom i mediteranskom području,
- Formiranje Savjeta za zaštitu i održivo korišćenje prirodnih resursa, sa strukturom vladinih i nevladinih predstavnika, predstavnika iz nauke i struke,
- Formiranje državnog, entitetskog i regionalnog udruženja proizvođača, dobavljača i korisnika poljoprivrednih proizvoda,
- Uspostaviti i Fond za razvoj poljoprivrede i sela.

Institucionalne i operativne mjere i akcije

- Deminiranje poljoprivrednog zemljišta,
- Organizovana proizvodnja putem zemljoradničkih zadruga, osiguran plasman proizvoda,
- Organizovano sistematsko obrazovanje i permanentno usavršavanje kadrova, naučno-istraživački i stručni rad u poljoprivrednoj proizvodnji.
- Organizovana i aktivna stručna poljoprivredna savjetodavna služba, podizanje stručnog nivoa farmera, da mogu da koriste napredne tekovine nauke i tehnike u proizvodnji i druge mjere, neophodne su za brži razvoj agrara i veću proizvodnju hrane,
- Stalno usavršavanje zakonske regulative, vezane za upotrebu hemijskih sredstava i njihova zabrana upotrebe u prostoru gdje se može zagaditi vodosnabdjevački izvor, poljoprivredno zemljište, šuma, vazduh (okoliš),
- Kontrolisano deponovanje biljnog i životinjskog otpada i paljenja strnjišta u poljoprivredi-korišćenje biljnog otpada za proizvodnju energije, hrane za stoku i divljač,
- Nabavka neophodne mehanizacije i drugog inventara i reprodukcijonog materijala za proizvodnju, što se može postići povoljnim kreditima, a u nekim slučajevima i donacijama.

4.3. Šumski ekosistem i šumski resursi

4.3.1. Površina, struktura i kvalitet šumskog fonda, stanje drugih resursa šume

Od ukupne površine Bosne i Hercegovine (5.113.000 ha) na šume i šumska zemljišta otpada 53% (2.700.770 ha ili oko 0,71 ha šume i šumskog zemljišta po glavi stanovništva). Šume i šumska zemljišta u državnoj svojini učestvuju sa 81%, a u privatnom vlasništvu se nalazi 19%. Od ukupne površine šuma i šumskog zemljišta Bosne i Hercegovine na visoke (ekonomske) i izdanačke (ekološke) šume otpada 81% i neobrasla šumska zemljišta 19%. Visoke šume učestvuju sa 47%, a izdanačke šume 34%. U neobraslom šumskom zemljištu šumske goleti učestvuju sa 15%, a neproduktivna šumska zemljišta sa 4%. U ukupnoj površini šuma i šumskog zemljišta degradirane izdanačke šume i goleti učestvuju sa 53%, što se smatra nepovoljnom strukturom šumskog fonda u Bosni i Hercegovini.

Kvalitet zaliha drvne mase je nezadovoljavajući. Prosječni godišnji zapreminski prirast sveukupne drvne mase je oko 6,6 m³/ha u visokim šumama i oko 2,4 m³/ha u izdanačkim šumama. U ovim granicama se kreće i obim sječa - 6,6 m³/ha u visokim i 1,3 m³/ha u izdanačkim šumama. Ova struktura šumskih sortimenata ukazuje na ekonomsko (poslovno) siromaštvo šumarstva Bosne i Hercegovine. Ova nepovoljna pojava je još više izražena ako se zna da od 1992-2001 godine nije uspjelo otvoriti šumskim putevima područja koja su nepristupačna za sječu.

Samo 1% ukupne površine Bosne i Hercegovine otpada na nacionalne i regionalne parkove, rekreacione i druge zaštitne šume (oko 27.000 ha). Ima potrebe i mogućnosti da se površine šuma sa posebnom namjenom prošire najmanje na 5% ukupne površine. Bosanskohercegovačke šume imaju izražen biodiverzitet (400 vrsta flore i preko 200 vrsta faune). U šumama ovog područja ima oko 3 kg/ha kvalitetnog ljekovitog bilja, aromatičnog i jestivog bilja, oko 6 kg/ha šumskih plodova, oko 1000 tona/godišnje gljiva, druge biljne sirovine. Ovaj tržišni potencijal propada u šumi, što je neodrživo sa aspekta razvoja šumarstva.

Na lovno-privrednim površinama Bosne i Hercegovine (oko 2 miliona ha) može se uzgajati i održivo koristiti ekonomski vrijedan lovni fond. Nažalost, tokom rata 1992-1996. godine biodiverzitet lovne faune je stravično devastiran. Nestaju rijetke i prorijeđene vrste divljači. Njihova održivost zahtijeva unošenje žive divljači u svoja autohtona lovišta.

4.3.2. Ugroženost šumskog ekosistema

Pokazatelji ugroženosti šuma i šumskih zemljišta Bosne i Hercegovine dolaze iz prošlosti i sadašnjosti:

- Zbog svoje konfiguracije, velikih nagiba i sastava tla, te dugogodišnje (već više od jednog vijeka) intenzivne eksploatacije (često i neplanske sječe) njenih šuma, Bosna i hercegovina je jedno od najerozivnijih područja u Evropi i najugroženije erozivno područje na Balkanu.
- Ekološka pustinja hercegovačkog krša je na površini od oko 722.000 ha. Ovdje su šume potpuno devastirane, nestaju. Erozijski ogoljelog, kamenitog i strmog područja je jako izražena. Ugrožen je biodiverzitet rijetkih vrsta zeljastih biljaka,
- Minirana područja od oko 540.000 ha. Ovdje je uslijed ratnih dejstava oštećen šumski fond. Posljednje grlo divljači nestaje od mina. Blokirano je preko milion m³ godišnjeg etata (obima sječa). Prekinute su šumske saobraćajnice i svaki uticaj čovjeka na sprečavanje štetnih pojava u ovoj opasnoj,
- Gradacija insekata npr. 1998/99 godine je zahvatila oko 260.000 ha četinarskih šuma u Bosni i Hercegovini. Došlo je do masovnog sušenja većih kompleksa šuma. Propala je drvna sirovina. Ova štetočina se širi i izvan područja Bosne i Hercegovine, čime je ugrožen šumski sistem četinarskih šuma Evrope u cjelini. Lišćarske šume sjevernog dijela Bosne i Hercegovine napada gubar, koji se također širi prema susjednim državama. U ugroženim (suhim) šumama česti su šumski požari i druge nepovoljne pojave,
- U šumama i na šumskim zemljištima Bosne i Hercegovine ima preko hiljadu aktivnih erozivnih područja sa kojih se godišnje odnese preko 20 miliona m³ šumskog zemljišta. Nestaje prizemna flora i fauna, koja se na ogoljelom prostoru teško obnavlja. Zatrpene su šumske saobraćajnice.
- "Crvena lista" flore i faune se proširuje rijetkim i prorijeđenim vrstama biljaka i životinja. Na zapuštenom, oštećenom i devastiranom šumskom zemljištu rastu korovi. Autohtona flora i fauna nema uslova za rast, nestaje. Ljekovito, aromatično i jestivo bilje, šumski plodovi i gljive se ne koriste,

- Pretjerana i nelegalna sječa šuma uz šumske komunikacije ugrožava šumski fond.
- Mijenja se biodiverzitet flore i faune.
- Sve češće nastaju erozije i poplave. Presušuju izvori pitke vode. Osjeća se promjena mikroklimе,
- Organizaciono-kadrovska struktura i loši ekonomski efekti šumarstva Bosne i Hercegovine ugrožavaju mogućnosti unapređenja i proširenja šumskog fonda ovog područja. Nema dugoročnog razvoja šumarstva. Organizaciona struktura sistema ne daje očekivane efekte. U toku rata Bosnu i Hercegovinu je napustilo preko 30% (320) diplomiranih inženjera šumarstva. Sistem za obrazovanje kadrova u šumarstvu nije usklađen sa potrebnim kvalitetom znanja u novim uslovima privređivanja. Malo pažnje se posvećuje obrazovanju kadrova iz oblasti informatike, marketinga, menadžmenta i stranih jezika. Naučnoistraživački rad i stručno usavšavanje kadrova je zanemaren.

4.3.3. Institucionalno-pravne pretpostavke za održivost korišćenja šumskih resursa

- Investiciona i institucionalno-pravna pretpostavka za gazdovanje i upravljanje šumama i šumskim zemljištima traži nove modele organizacije izvršne vlasti, proizvodno poslovnih sistema šumarstva, održivo zakonodavstvo u šumarstvu, lovstvu, za šume sa posebnom namjenom.
- Na nivou države i po entitetima nema kompetentnih institucija za cijene, marketing i tržišnu politiku u šumarstvu i preradi drveta. Nema sistema tržišnih informacija, udruženja kupaca i dobavljača, razmjena iskustava i stručnjaka, ekološko-ekonomsko obrazovanje i usavršavanje.
- Zakonska obaveza sistema proširene reprodukcije šuma ne izvršava se. Nema objektivne valorizacije opšte korisnih funkcija šuma.
- Održivo gazdovanje privatnim šumama traži jedinstven sistem planiranja, monitoringa, obnovu i korišćenja sa šumama u održivom vlasništvu. Neodrživi su sporni imovinsko-pravni odnosi između šumarstva i okolnog stanovništva (uzurpacije 3% ukupne površine), cijepanje šumskog ekosistema infrastrukturom, više politika i korišćenja šuma, uzimanje iz šume više nego što se ovom prirodnim resursu vraća.
- Endemske šumske resurse i druge posebne vrijednosti prirode treba izdvojiti u posebne zaštitne zone.
- Ugrožene, rijetke i prorijeđene vrste biodiverziteta flore i faune treba bez odlaganja trajno zaštititi.
- Za izradu i provođenje zakonskih propisa iz oblasti ekološke zaštite i održivog korišćenja prirodnih resursa, resorna ministarstva treba da znaju kakav je dugoročan interes i obaveza titulara svojine (države), kako novog vlasnika šume i šumskog zemljišta osposobiti za trajno održavanje i obnovu, kako u državno-svojinski odnos unijeti do sada stečena dobra, tržišne odnose i svježi privatni kapital.
- Za sve održive aktivnosti u šumarstvu i drugim zavisnim djelatnostima potrebna je odgovarajuća dugoročna, srednjoročna i operativna planska i programska osnova. Održiva je ona djelatnost koja je ekološki i ekonomski opravdana, profitabilna.
- Za primjenu održive institucionalno-pravne osnove gazdovanja i upravljanja šumama potrebno je resorno ministarstvo za šumarstvo na nivou države i entiteta Savjet za zaštitu i održivo korišćenje prirodnih resursa, Fond za unapređenje šuma, profitabilan i ekološki održiv i sistem za upravljanje i gazdovanje šumama i šumskim zemljištem, marketing, monitoring, ekonomska podrška i socijalna sigurnost.
- Potrebni su kadrovi koji su podjednako okrenuti privrednoj i opšte korisnoj funkciji šuma. Ekologija kao opšte obrazovna nauka treba da se izučava u osnovnoj i srednjoj školi. Obrazovan i prirodi naklonjen čovjek ima sposobnost dubokog razumijevanja prirodnih zakonitosti šume, dugoročnost planiranja, oprez i fleksibilnost u zaštiti i održivom korišćenju rijetkosti i vrijednosti prirodnih resursa Bosne i Hercegovine.

**DRUŠTVENO-EKONOMSKI RAZVOJ
BOSNE I HERCEGOVINE U MNOGOME
ZAVISI OD EKOLOŠKI ODRŽIVOG
STANJA I PROFITABILNOG
KORIŠTENJA RESURSA U
POLJOPRIVREDI I ŠUMARSTVU**

4.3.4. Preporuke za zaštitu i održivo korišćenje šumskog ekosistema

Održivo upravljanje i gazdovanje šumama zahtijeva mnogo efikasnije mjere za jačanje proizvodne funkcije, održavanje i jačanje opštekorisnih funkcija šuma, očuvanje bioloških raznolikosti, proširenje zaštićenih zona, obnavljanje degradiranih šuma, zaštita šuma i divljači, monitoring, naučno istraživački rad i obrazovanje kadrova u šumarstvu. To, prije svega, podrazumijeva:

- U gazdovanju šumama više pažnje posvetiti održavanju i jačanju prirodnih sastojina i kultura, povećanju bioloških investicija, otvaranju šuma, smanjivanje inteziteta sječa, jačanje vitalnosti i zdravstvenog stanja šuma, korišćenje ekološki prihvatljive tehnologije uzgoja, zaštite i korišćenja šuma i divljači.
- Posebnu pažnju posvetiti provođenju mjera uzgoja i zaštite šuma i divljači.
- Pošumljavanje golih, oštećenih i zapuštenih šumskih zemljišta je ekološki i ekonomski održiva mjera za unapređenje i proširenje šumskog fonda, zaštita od erozije i poplava, poboljšanje ekoloških funkcija šuma.
- Obnova, proširenje i održavanje šumskih puteva je prioritetan zadatak vlasnika i korisnika šumskog fonda (država, preduzeća šumarstva).
- Na područjima koja su oštećena pretjeranom sječom moramo se okrenuti privređivanju po osnovu održivog korišćenja ostalih proizvoda šuma (ljekovito bilje, plodovi, gljive, ugalj i dr.).
- Neophodno je uskladiti tržišno orijentisane kapacitete prerade drveta sa količinom, kvalitetom i lokacijom drvne sirovine. U komplementarnom razvoju šumarske proizvodnje traži se višenamjenski interes održivog razvoja šumarstva. Cijene i marketing šumskih sortimenata nisu usklađene, kao ni fiskalna opterećenja šumarstva.
- Više pažnje posvetiti razmjeni stručnjaka, literature i iskustva između domaćih i stranih stručnih kadrova.

5. RAZVOJ ENERGIJE I KLJUČNIH INDUSTRIJSKIH GRANA U BIH

Sa aspekta intezivnog korištenja ili utjecaja na korištenje energije, kao i utjecaja na zagađivanje okoline i održivi razvoj, u BiH su, u periodu posljednjih 20 godina, pa i u znatnoj mjeri i danas, najznačajnije slijedeće industrijske grane:

5.1. Energija i njeno korištenje u BiH

Energijski resursi i intenzivnost korištenja energije u BiH

Osnovni domaći izvori energije u BiH su ugalj i hidroenergija. Bosna i Hercegovina uvozi zemni gas i naftu. Struktura primarne energije je: ugalj: 56%, hidroenergija 10%, tečna goriva 28% i gas 6%. U proizvodnji električne energije instalisani kapaciteti termoelektrana i hidroelektrana su u odnosu 49:51, dok je proizvodnja električne energije iz ova dva izvora u odnosu 75:25. Osnovna karakteristika bh. energetike je slaba efikasnost korištenja energije u cijelom životnom ciklusu (od ekstrakcije uglja ili uvoza goriva do konverzije energije u novac ili komfor). Posljedica je vrlo visoka energetska intenzivnost – Bosna i Hercegovina je 1991. godine imala gotovo 2,5 puta veću potrošnju energije po jedinici GDP od nekih drugih jugoslovenskih republika, kao što su Hrvatska i Makedonija. Jedan od razloga visoke energetske intenzivnosti BiH u to vrijeme bio je izvoz električne energije, po niskim cijenama, u neke druge republike bivše Jugoslavije.

Ugljevi su mlađi sa visokim sadržajem pepela i sumpora i niskom toplotnom vrijednošću. BiH ne raspolaže sa tipovima ložišta, posebno manje snage (sobne peći) koje bi odgovarale kvalitetu korištenih ugljeva čime se smanjuje stepen korisnosti njihove upotrebe i izaziva zagađivanje produktima nepotpunog sagorijevanja. Termoelektrane na ugalj su veliki emiteri SO₂, te tako po specifičnoj emisiji SO₂ (po glavi stanovnika) BiH zauzima treće mjesto u Evropi (1990).

Iskorišteni hidropotencijal je ispod 40% iskoristivog, što je nisko u poređenju sa drugim evropskim zemljama. Što se tiče malih hidroelektrana, ovdje je iskorištenost još niža. U BiH je 1991. godine bilo 11 malih HE, čime je bilo iskorišteno 4,4 % snage malih HE, odnosno 5,7 % raspoložive energije. U toku su izrade studija hidroenergetskog potencijala. Stvorene su zakonske pretpostavke za izgradnju privatnih energetske postrojenja i njihovo uvezivanje u električnu mrežu.

Prvi zadatak održivog razvoja energetike BiH je smanjenje energetske intenzivnosti u okviru cijelog životnog ciklusa od dobivanja primarne energije, preko procesiranja sirovina i proizvodnje, do konverzije proizvoda i finalnih oblika energije u novac i kvalitet života; ovo uključuje i korištenje otpadne toplote u drugim industrijskim pogonima, kao i u poljoprivredi. Drugi zadatak je povećanje energetske efikasnosti korištenja fosilnih goriva (mala kogeneracija energije, korištenje kondenzacionih kotlova, korištenje toplote dimnih gasova), Treći zadatak je postepeni prelazak na nekonvencionalnih izvora energije (korištenje bio mase, pasivno korištenje solarne energije, veće korištenje hidro potencijala za male hidroelektrane).

5.2. Industrija željeza i čelika

Bosna i Hercegovina je bila glavni jugoslovenski proizvođač željeza, a u znatnoj mjeri i čelika. Ova intenzivna proizvodnja je bila zaustavljena ratnim događajima. Danas se, zahvaljujući stranim investicijama (Željezara Zenica), ova proizvodnja obnavlja, što ima smisla zbog visokih donjih ograničenja (izgrađeni kapaciteti, osposobljena radna snaga, vrsni stručnjaci u mnogobrojnim djelatnostima). Međutim, istovremeno je prisutno i mišljenje, da je obnavljanje proizvodnje čelika neodrživo, jer ta industrija neće moći da plaća troškove imputa (energije, vode ...) čije će cijene stalno rasti. Vlasnici ove željezare stoga zahtijevaju (od države ?!) posebne popuste u cijenama energije i vode, kako bi mogli da ostvare rentabilnu proizvodnju. Pitanje je gdje se nalazi optimalno rješenje: odustajanje od proizvodnje i zapošljavanja postojećih stručnih radnika, ili održavanje proizvodnje sa nerealno niskim cijenama imputa.

5.3. Industrija aluminija i drugih obojenih metala

Bosna i Hercegovina je relativno veliki proizvođač glinice i aluminija. Najznačajniji trošak u proizvodnji sirovog aluminija je trošak električne energije. Mada to varira od slučaja do slučaja, za reciklažu starog aluminija (kao sekundarne sirovine) je potrebno 5-10% energije u odnosu na aluminij dobiven iz rude boksita, čime su izrazito niži troškovi proizvodnje sekundarnog (recikliranog) aluminija, nego primarnog. Kada se ovo ima na umu postaje jasno zašto je visoka cijena aluminija na svjetskom tržištu, te da zemlje uvoznici primarnog aluminija postaju rentabilni prerađivači primarnog aluminija i više zarađuju kroz reciklažu nego zemlje proizvođači primarnog aluminija. Bosna i Hercegovina je značajan izvoznik sirovog aluminija, a zanemarivo male količine se prerađuju u zemlji. Isto tako, vrlo male količine aluminijevog otpada se prerađuju u zemlji; i on se izvozi. Sa stanovišta održivog razvoja BiH oboje je neprihvatljivo. Treba stimulisati razvoj prerađivačke industrije na bazi aluminija, što će povećati potrebe i za sekundarnim aluminijem, a time i za poslovima prikupljanja i reciklaže aluminijevog otpada u samoj zemlji.

U Bosni i Hercegovini se nalaze dvije deponije – bazeni crvenog mulja (ostatka rude boksita i proizvodnje glinice). Ove deponije predstavljaju istovremeno opasnost (mogućnost ugrožavanja podzemnih voda ili nasreće u slučaju pucanja brana), a sa druge strane ogromne količine (ca 10 miliona tona) predstavljaju značajan sirovinski potencijal za privređivanje. Postoje u BiH određene inicijative za korištenje crvenog mulja u privredne svrhe.

5.4. Industrija celuloze i papira

Zahvaljujući znatnoj zastupljenosti površinama pod šumama, BiH je imala (prije rata) razvijenu industriju celuloze i papira. Ove fabrike su u toku rata izgubile svoje tržište (bivše jugoslovensko i svjetsko), u većini od njih nije izvršena vlasnička tranzicija (privatizacija), te je oporavak ovih fabrika veoma spor. U ovim fabrikama nema stoga značajnih inicijativa za uvođenje čišćih tehnologija, mada bi ove inicijative omogućile privlačenje stranih donacija po osnovu međunarodnih programa zaštite okoline, kao i investicija u ekološki čišće tehnologije, što bi ojačalo same fabrike, te time pomoglo proces privatizacije i ponovo osvajanje tržišta. Prikupljanje i korištenje starog papira je slabo (prije rata je bilo razvijeno). Apsurdno je to, da se stari papir, za potrebe fabrika papirnatih proizvoda i celuloze, pretežno uvozi. Stari papir (kada bi se organizovano prikupljao), mogao bi naći primjenu i na drugim mjestima (za proizvodnju izolacionih materijala, kao energent, itd....)

5.5. Graditeljstvo i građevinska industrija

Očekivalo se da će obnova Bosne i Hercegovine zahtijevati značajno anagažovanje domaće građevinske operative, te postaći proizvodnju i potrošnju domaćih građevinskih materijala. I pored značajnih radova na obnovi, to se desilo samo djelomično. Ogromne količine građevinskog materijala i roba su uvezene iz inostranstva, velikim dijelom iz zemalja užeg regiona (Hrvatska, Slovenija, S.R. Jugoslavija, Italija). Veliki broj izvođačko-građevinskih firmi se nalaze u teškoj materijalnoj situaciji, kako stare - državne, koje su prije rata zapošljavale po nekoliko hiljada radnika, i koje su radovima u inostranstvu donosile Bosni i Hercegovini više od jedne milijarde dolara deviznih sredstava, tako i novoosnovane firme iz privatnog sektora. Inostrano tržište je, većim dijelom, izgubljeno, i teško se na njega vratiti, pogotovo što domaće inženjering i graditeljske firme ni izdaleka nemaju finansijsku podršku domaćeg bankarskog sektora, (koji je još u fazi vlasničkog prestrukturiranja), kao što ima njegova tržišna konkurencija (bankarske garancije za nuđenje većih – kompleksnih investicionih projekata i za isfinansiranje realizacije, a u zemlji nema dovoljno poslova, jer nema značajne gradnje novih industrijskih objekata, javnih radova (puteva, željezničkih pruga i postrojenja, brana, hidroelektrana, elektro-prenosne mreže i sl.).

Najznačajniji poslovi, za domaću graditeljsku operativu, su bili, a sad su znatno manji, na području obnove devastiranih stambenih objekata. Međutim, postojeća zakonska regulativa i poreska politika ne postiže štednju energije (veće korištenje građevinskih izolacionih materijala, najvećim dijelom moguće domaće proizvodnje i racionalniju izgradnju sistema grijanja i hlađenja), te je većina obnovljenih zgrada energetski visokozahtijevna. Sadašnji imperativ je što jeftinije doći do krova nad glavom. Postavlja se pitanje da li je to održivo rješenje?. Sigurno nije; takva rješenja daju samo prividne i kratkotrajne efekte-jeftiniju gradnju, ali sa daleko skupljim održavanjem. Da li su te uštede značajne u odnosu na povećani utrošak energije za grijanje u nekoliko narednih godina, i drastičnog umanjenja uslova za stanovanje i življenje, po minimalnim evropskim standardima.

Za građevinsku operativu dobar izvor prihoda bi mogao biti sistematsko saniranje toplotnih gubitaka pojedinih naselja u bh. gradovima. Ovaj program bi morao biti, bar prvih godina, finansijski potpomognut od strane države (moguće i od međunarodnih organizacija i fondova, koji podržavaju projekte vezane za smanjenje uticaja na klimatske promjene, te uz povoljne finansijske kredite), a projekat bi kasnije bio ekonomski samoodrživ, ukoliko bi se u nastavak njegovog izvođenja ulagalo 50% uštede energije. Ovaj projekat bi mogao biti značajan i sa stanovišta povećanja zaposlenosti, a efekti bi se brzo osjetili. Sanacija toplotnih gubitaka postojećih zgrada je, pored dugoročnih ekonomskih i socijalnih efekata (smanjenje troškova za održavanje-grijanje, posticaj domaćim proizvođačima građevinskih, posebno izolacionih materijala, povećanje zaposlenosti), a i okolinski je vrlo poželjan.

Treba koristiti one vidove korištenja solarne energije, gdje nisu visoke investicije (pasivno grijanje tople vode i pasivno grijanje prostora). U graditeljskim programima treba podržavati i stimulisati (i poreskom politikom, također) korištenje domaćih materijala, materijala koji ne štete zdravlju i okolini.

5.6. Analiza stanja i preporuke za institucionalne, pravne (zakonodavne) i operative akcione mjere za unapređenje

Ne može se očekivati prelazak energetike i industrije na održive vidove razvoja bez završene privatizacije u ovim sektorima. Međutim, privatizacija nije sama sebi cilj. To je samo jedna komponenta tranzicije. Tranzicija mora biti i tehnološka i okolinska, i to u isto vrijeme. Rijetki su primjeri u BiH koji bi ovo ilustrovali, ali je izvanredan primjer Tvornice cementa Kakanj, gdje je privatizacija obuhvatila tehnološku i okolinsku sanaciju, kao i uvođenje novi, savremeniji, sistem menadžmenta.

Ovdje se nameću slijedeći ključni zadaci i operative mjere za razvoj ovog sektora i unapređenje održivosti njegovog razvoja:

Države:

- Osiguranje uslova funkcionisanja domaćeg tržišta bez protekcionizma, ali i odgovarajućeg nivoa zaštite domaće proizvodnje od nelojalne konkurencije;
- Postepeno uvođenje ekonomskih instrumenata (stimulansi i destimulansi), kako bi se kroz internalizaciju eksternih okolinskih troškova podstakla preduzeća da prelaze na manje

zagađujuće tehnologije, manje materijalno intenzivne tehnologije i na korištenje recikliranih i obnovljenih materijala;

- Podrška smanjenju potrošnje energije po jedinici proizvoda ili dohotka. Mjere za štednju energije moraju biti poduprte i posebnim vidovima stimuliranja kroz poresku politiku i stmulisanje korištenja izolacionih materijala, posebno onih iz domaće proizvodnje u graditeljstvu

Privrednih komora, i asocijacija privrednika, kao predstavnika industrijskog sektora:

- Širenje znanja o održivom razvoju, razvoju svijesti kod menadžera, da je okolinska komponenta dio strateškog menadžmenta, a ne odgovornost referenata zaštite okoline, da je zaštita okoline u industrijskoj proizvodnji danas faktor razvoja, a ne poskupljenje proizvodnje zbog ugradnje zaštitnih filtera.

I država i privredne komore treba da postaknu uključivanje bh. privrede u međunarodne okolinske programe, jer je to najbolji vid uspostavljanja saradnje i pomoći bh. preduzećima od strane razvijenih zemalja. Tu se posebno misli na saradnju sa državama članicama EU. Evropska Unija će, podržana od strane Svjetske Banke, te druge zemlje i međunarodni fondovi, u narednih pet godina uložiti znatna sredstva pomoć i državi i privrednim organizacijama za zadovoljavanje okolinskih standada i propisa Evropske Unije (koje bi privreda morala da usvoji i primjeni u periodu od cca 10 godina). Ova akcija će imati dva cilja: ubrzavanje razvoja boljih preduzeća (koji će biti sposobni da se uključe u međunarodne okolinske programe i da zatraže i realizuju finansijsku pomoć), te ubrzavanje propadanja loših preduzeća, koja neće biti sposobna ni da zatraže pomoć vezanu za zaštitu okoline, a koja neće moći da se pojave ni na domaćem, a kamo li stranom tržištu.

6. ORŽIVI RAZVOJ BIH DRUŠTVA I BORBA PROTIV SIROMAŠTVA

6.1. Demografska slika i socijalna pozicija stanovništva

Održivi razvoj zemlje je skup mjera koje imaju za cilj poboljšanje materijalnog i socijalnog položaja stanovništva. On se postiže legislativnim, edukativnim, podsticajnim i prinudnim (zakonodavnim) mjerama i aktivnostima. Da bi BiH uspostavila održivi razvoj, nužno je da se sagleda demografska slika i struktura njenog stanovništva (starosna, radna, obrazovna i socijalna), kako bi se mogla kreirati adekvatna strategija i program uspostavljanja održivog razvoja.

Dejtonskim sporazumom uspostavljeno je novo ustrojstvo BiH i započete aktivnosti na normalizaciji života i otpočinjanju tranzicijskih procesa, koji znače prelazak na tržišne uvjete ekonomske privrede, demokratizaciju života i institucionalnih struktura ukupnog sistema vlasti. Pod pojmom tranzicije podrazumjevaju se i promjene u oblasti društvenih odnosa, legislativnog poretka, političkog i ekonomskog sistema, vlasničke osnove, funkcija i prirode državne uprave te funkcije čovjeka njegovih prava i sloboda koje ima i koje može da u novim demokratskim uvjetima relazira. I pored ogromnog angažmana međunarodne zajednice u vojnom, policijskom i finasijskom pogledu, koja je uslijedila nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma 1996 god., proces normalizacije života, a time i ukupnih prilika u zemlji sporo teče i sa promjenljivim uspjehom.

NAJUGROŽENIJE SOCIJALNE KATEGORIJE STANOVNIŠTVA U BiH SU:

- **IZBJEGLICE I PROG NANI-POVRATNICI**
- **ŽRTVE RATA (OBITELJI POGINULIH, INVALIDI RATA, VETERANI BEZ ZAPOSLENJA**
- **UMIROVLJENICI I OSOBE SLABOG IMOVINSKOG STANJA**
- **OBITELJI BEZ ZAPOSLENIH ČLANOVA DOMAĆINSTVA**

U proteklom periodu su značajno poboljšani i normalizirani odnosi sa susjednim zemljama, što je stvorilo ne samo povoljnije teritorijalno i bezbjedonosno stanje, već i ekonomsko socijalne pretpostavku za ekonomski oporavak zemlje. Od stepena normalizacije međudržavnih odnosa zavisi i ekonomska stabilnost kao pretpostavka normalizacije socijalne pozicije stanovništva, koja je danas u Bosni i Hercegovini izuzetno nepovoljna ili preciznije rečeno, na najnižoj razini socijalne izdržljivosti. S obzirom da je privreda i ukupna infrastruktura zemlje bila povezana sa zemljama nekadašnje zajedničke države, prirodno je da tokovi privrednog povezivanja moraju ići sa onim s

kojima postoje sve pretpostavke i nužnosti uzajamnosti i mogućnosti egzistiranja u ekonomskom i svakom drugom pogledu.

Socijalna pozicija bh. stanovništva je izuzetno teška. Nju ilustrira nekoliko faktora:

- Više od polovine stanovništva je izvan procesa rada i mogućnosti da svojim radom obezbjeđuje egzistenciju sebi i svojoj porodici. Prema mjerilima Međunarodne organizacije rada stopa nezaposlenosti u BiH, dakle zbirno uzimajući stanje u oba entiteta, iznosi oko 40%, što čini 15% radno sposobnog stanovništva. To je daleko najveći broj nezaposlenih u evropskim zemljama. Ako se ovom doda broj osoba koje koriste boračko-invalidsku zaštitu kao i korisnike raznih oblika socijalne zaštite, onda se dobija izuzetno teška slika socijalnog stanja stanovništva BiH.
- Veliki broj stanovnika ne živi od vlastitog rada i izvora koji su rezultat rada, posebno u poljoprivredi, jer nisu u mogućnosti da obrađuju vlastitu zemlju, koja im nije vraćena u posjed.
- Ogroman je broj penzionera u odnosu na broj zaposlenih tj. onih koji svojim doprinosom finansiraju penzione fondove.
- Veliki broj nezaposlenih radnika, koji formalno imaju status zaposlenog lica, ali zbog nepotpune pravne uređenosti sfere rada, evidentiraju se kao uposlene osobe (u statusu su čekanja na posao). Takvih je prema sadašnjim rješenjima u BiH oko 200.000.
- U procesu vlasničke pretvorbe i tržišnog zapošljavanja, preko 80.000 sada zaposlenih radnika u BiH će, prema procjenama Sindikata, ostate bez posla.
Razlozi za tešku materijalnu i socijalnu poziciju stanovništva su različiti. Navodimo samo neke, koji su najdominantniji i koji bitno određuju socijalno-egzistencijalnu poziciju stanovništva:
- Nemogućnost velikog broja ljudi da se vrate u svoje domove i mjesta prijeratnog boravka. Prema nepotpunim podacima, preko 750 000 stanovnika u BH se smatra da su raseljena ili izbjegla lica i nisu u mogućnosti da raspolažu sa svojom imovinom, prije svega nepokretnom, kao što je zemlja, kuća, stan i sl. Prema, također, približnim podacima oko 900.000 stanovnika se smatra izbjeglim licima i nalaze se u trećim zemljama. Proces povratka stanovništva u proteklih nekoliko godina tekao je veoma sporo;
- Nemogućnost zapošljavanja mladih ljudi, ali i svih drugih koji su ostali bez zaposlenja. Ratom je uništena, gotovo u cijelosti, privreda, fabrike, ali i onesposobljena privredna infrastruktura;
- Neuređena legislativa i neadekvatan poreski sistem, koji su destimulativni za strana ulaganja.
- Ozbiljna prepreka za normalizaciju privrednih tokova, uspostavu efikasnog poreskog sistema, suzbijanje korupcije i raznih oblika kriminala, jeste i nepotpuna kontrola granica, odnosno kontrola uvoza roba od strane državnih graničnih i carinskih organa.

Do sada je uspostavljen mehanizam tržišta rada samo kroz neke elemente Zakona o radu, tj. u dijelu, koji se odnosi na smanjivanje prava radnika i pojednostavljivanje procedura otpuštanja i primanja na posao. Još uvijek nije cjelovito uspostavljeno radno pravno zakonodavstvo kroz Zakon o zaposleničkim vijećima, Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i Zakon o penzijsko invalidskom osiguranju. Praksa je pokazala da je nužno uspostaviti, na cjelovit način, i normativno urediti sferu rada, kao pretpostavku tranzicije, ali i novog tržišnog mehanizma, u kome rad predstavlja samo jednu kategoriju komplementarnu kapitalu.

Neuređenost odnosa u sferi rada, nepostojanje (u praksi) jedinstvenog ekonomskog sistema, ima za posljedicu odlazak u inozemstvo velikog broja mladih stručnih kadrova. Prema nezvaničnim podacima BiH je od potpisivanja Dejtonskog sporazuma, dakle od kraja 1995 do 2002 napustilo preko 200 hiljada mladih, uglavnom obrazovanih ljudi, što ima dalekosežne posljedice po strukturu privrede a time i po kadrovske potencijale koji su nužni za njen dalji razvoj i prevazilaženje ovako ozbiljne situacije.

Ipak, neka kretanja naprijed su vidljiva, u zadnje dvije, tri godine, bar u strateškim institucionalnim poduhvatima i programskim aktivnostima u Bosni i Hercegovini.

Navest ćemo samo nekoliko najznačajnijih poduhvata u tom pravcu, kao što su:

- Sačinjen je i, na državnom nivou usvojen Akcioni program borbe protiv korupcije
- Napravljen je Akcioni program za uklanjanje barijera za strane investicije u BiH
- U toku je realizacija Programa stvaranja jedinstvenog ekonomskog prostora u BiH

6.2. Siromaštvo i socijalna politika

Problem je jako složen i u socijalnoj sferi. Prije rata je u BiH bilo oko 50 hiljada socijalno ugroženih lica. Rat je uništio egzistencijalnu osnovu za oko 600 hiljada ljudi, od kojih se u radnoj dobi nalazi oko 400 hiljada. Privreda nema mogućnosti, niti vlasti imaju izvore da obezbijede

potrebna sredstva za narasle potrebe za zbrinjavanje socijalno ugroženog stanovništva. Zato je nužno iznova definirati minimum socijalne zaštite, po raznim osnovama i kategorijama sa specifičnim potrebama. Ovu aktivnost svakako treba da prati radno i socijalno zakonodavstvo, ali i nove funkcije i izvori finansiranja od strane države, koje mora preuzeti na sebe odgovornost za socijalno zbrinjavanje u uvjetima tržišnog poslovanja privrede.

Na nivou države, niti na nivou entiteta ne postoje socijalni programi, niti pak systemske mjere kako prevazići stanje u ovoj oblasti. Zato je nužno na nivou zemlje usvojiti jasan program ekonomske i socijalne politike, koji će, sferi implementacije, biti u briga entiteta i Distrikta Brčko. Realizacija ovih programa bi značila postepeno prevazilaženje sadašnjeg teškog stanja u sferi materijalnog i socijalnog siromaštva u zemlji. Time bi se stvorili uvjeti za smanjivanje stope siromaštva na podnošljivi nivo. To bi predstavljalo systemsko i plansko rješavanje najsloženijeg problema s kojim se Bosna i Hercegovina danas suočava.

U zadnje vrijeme se, uz pomoć međunarodne zajednice, pokreću programi i projekti za utvrđivanja stvarnog stanja nivoa siromaštva u Bosni i Hercegovini i aktivnosti za njegovo smanjivanje. U tom smislu značajni su programi, koji se realiziraju uz pomoć međunarodnih donatora, kao što su:

- Strategija borbe protiv siromaštva u BiH i
- Program jačanja statističkog sistema BiH i istraživanje ekonomskog stanja u bh. domaćinstvima

7. ODRŽIVOST RAZVOJA U BIH

U vrijeme održavanja najvećeg Skupa u istoriji svijeta, na kome se raspravljalo o novoj viziji razvoja u svijetu, u BiH bjesni strašni rat, odnoseći ljudske živote i uništavajući materijalna dobra i prirodnu osnovu bosansko-hercegovačkog društva. U takvim uslovima malo ko je i znao da se održava Skup o Zemlji, posebno o njegovim zaključcima.

Zbog toga su ideje održivog razvoja i poruke Skupa o Zemlji poznate su samo malom broju građana, uključujući i stručnjake.

Veliki broj međunarodnih organizacija, kroz posebne programe i tekuću aktivnost, podržavaju oporavak i razvoj Bosne i Hercegovine. Međutim domaće vlasti (na nivou države, sa ograničenim potencijalom i ingerencijama) uz nedovoljnu međuentitesku saradnju, ne postoji konzistentni strateški okvir oporavka i razvoja, čak ni filozofija koja bi pomirila konflikte. Međunarodna zajednica (Evropska Unija, Svjetska Banka, programi nekih drugih zemalja) u posljednje dvije godine organizovano uvode u praksu BiH zaštitu okoline, ali ne i održivi razvoj.

7.2. Analiza održivosti razvoja BiH

Uzroci trenutnog niskog ekonomskog potencijala u velikog broja ljudi koji žive u ili na granici siromaštva u Bosni i Hercegovini, pokazano je, vrlo su kompleksni. U takvim uslovima postavlja se pitanje da li treba prvo rješavati ekonomske probleme, pa onda okolinske. Izgleda da većina u BiH tako misli (domaće vlasti i međunarodne organizacije). Međutim, nije teško pokazati da su uzroci siromaštva i uzroci okolinske degradacije, dijelom zajednički – pretjerana potrošnja resursa. Posebna analiza održivosti razvoja na primjeru energetike – generatora ekonomskog razvoja i glavnog krivca okolinskih uticaja za zemlje EEK UN (UNECE) pokazala je da je neracionalna potrošnja resursa, karakteristična za prethodni period društvenog razvoja (1945 – 1990), pojačana politikom ex-Jugoslavije prema BiH, dovela je do slabljenja ekonomske snage BiH i njenih građana, i istovremeno do pretjeranog iscrpljivanja resursa i zagađivanja okoline. Stoga bi upravo djelovanje u pravcu zaštite okoline, trebalo da doprinese ekonomskom razvoju (štednja energije, reciklaža otpada, sanitacija u cilju smanjenja bolesti i ograničenja lokalnog zagađivanja zraka itd.) i povećanju ekonomske snage države. Ukoliko se prihvati teza da su uzroci ekonomske efikasnosti i okolinske degradacije zajednički, slijedi zaključak da treba identificirati te uzroke i raditi na njihovom prevazilaženju. A uzroci leže u definisanju ciljeva razvoja (rast, a ne kvalitet), organizaciji društva, izgradnji slike potrošnje, i dr.

Dakle, propisivanje isključivo tehničkih mjera na planu zaštite okoline ne bi dalo ni blizu potrebne rezultate ni u zaštiti okoline ni u ekonomskom oporavku. Nije dovoljno planirati djelovanje u sferi produkcije energije i zagađivanja okoline, nego u sferi uzroka obje pojave – i ekonomske

neefikasnosti i okolinske degradacije. Prirodna osnova djelovanja i tehnički potencijal za rješenje ovih problema su relativno visoki. Međutim, ekonomski potencijal je niži, tržišni još niži, a društveni jako nizak. Spor poslijeratni razvoj BiH je upravo posljedica niskog tržišnog i niskog društvenog potencijala razvoja, koji neomogućavaju značajno korištenje prirodnog, tehničkog i ekonomskog potencijala.

Ovim se želi reći da se zaštitom okoline (primjenom pojedinačnih projekata ili poduhvata, kao tehničkih mjera) ne mogu neposredno postići značajni pomaci u rješavanju razvojnih pitanja. Ali kako se radi o širokom spektru problema, ukazuje se da se pomaci mogu postići uvođenjem (okolinski) održivog razvoja. Upravo na ovom primjeru se vidi razlika između zaštite okoline i održivog razvoja. Dok je zaštita okoline usmjerena na odgađivanje i tretman otpada, dotle održivi razvoj, kao za BiH novi model razvoja, djeluje na savladavanje svih barijera – društvenih, tržišnih, ekonomskih i tehničkih, upravo ovim redom, u cilju pomirenja ekonomskih i okolinskih uslova i zahtjeva, videći razvoj kroz kvalitet života, a ne fizički rast proizvodnje čelika i električne energije. Savladavanje barijera ovim redoslijedom je jedino pravilan način, jer to traži kompleksan pristup, a to je odlika filozofije održivog razvoja. Kompleksnost se ogleda u multisektorskom pristupu, istovremnom korištenju svih vrsta potencijala i djelovanjem svih slojeva stanovništva.

Kako je to na početku ovog rada napomenuto, na regionalnoj konferenciji posvećenoj izradi nacionalnih procjena održivosti (u okviru pripreme Konferencije Rio+10) u Turskoj u septembru 2001. godine predstavnici nekih država su naveli da su upravo energičnim i organizovanjem uvođenja održivog razvoja riješili mnoge konflikte nastale procesom tranzicije i ubrzali razvoj. Bosna i Hercegovina bi mogla biti pogodno tlo za promjene kvaliteta razvoja. Austrija je nakon Berlinskog kongresa, model turske vladavine koji je na tom području trajao 400 godina, uspješno zamijenila novim; nakon II svjetskog rata BiH je bila Yu-republika koja je najdosljednije uvela socijalizam, a kasnije i radničko samoupravljanje. Problem uvođenja održivog razvoja u mnogim razvijenim zemljama leži u inerciji starog društvenog sistema (organizacionog, tehnološkog ...). U BiH se danas umjesto starog društvenog sistema planske ekonomije još uvijek uvodi sistem tržišne ekonomije, te ukoliko bi se organizovano, uz obuku kadrova i značajniji razvoj svijesti te - uz plebiscitarnu podršku građana - radilo na uvođenju održivog razvoja, mogli bi se postići dobri rezultati.

Šta je usko grlo za uvođenje održivog razvoja u BiH? Neznanje. Predhodna Jugoslavija je zaostajala u znanjima vezanim za okolinu, u odnosu na savremeni svijet. BiH je zaostajala u znanju za razvijenim republikama u Jugoslovenskim uslovima (Hrvatska, Slovenija, Srbija), a u vrijeme Rio konferencije u BiH je bjesnio rat. Potrebним znanjem, osim u izuzetnim slučajevima, ne raspolaže ni najviše političko rukovodstvo države.

Održivi razvoj se ne može uvesti odjednom. Mora postojati određeni redoslijed. Stohastičko uvođenje čišće proizvodnje, eko-menadžmenta, održive poljoprivrede, neće dati rezultat. Sistemi menadžmenta u BH uslijed tri udara (raspad socijalizma, raspad Jugoslavije i rat) su toliko razoreni da se ne može govoriti o korekcijama razvoja, nego samo o imperativnom uvođenju novog tipa razvoja. Stoga je BiH, koliko god da je danas nestabilna, i na izgled neperspektivna, ukoliko bi postojale koordinirane akcije, mogla biti pogodno mjesto za uvođenje principa održivog razvoja.

7.2. Ključna (kritična) pitanja za postizanje održivog razvoja u BiH

U državi Bosni i Hercegovini, koja u 6 godina poslijeratne obnove nije dostigla ni 50% ključnih pokazatelja predratnog (1991.god.) stanja vlastitog razvoja (BDP po glavi stanovnika, trgovinska razmjena sa inostranstvom, odnos vrijednosti uvoz/izvoz roba i usluga, zaposlenost i životni standard stanovništva), teško je govoriti o dostignućima održivog razvoja u prethodnom periodu. Mnogo je faktora, značajnih za organizirani programski pristup pokretanju održivog razvoja u BiH. Ovdje će se navesti nekoliko ključnih preduvjeta, koji karakteriziraju integralno uređenje države i omogućavaju osmišljen – programski pristup, odnosno kreiranje politike i okvira za implementaciju mjera i akcija u kretanju ka održivom razvoju, te dati ocjenu stanja organizacionog i upravljačkog sistema odn. administrativnog ustrojstva i strukturiranja ključnih kreatora i donosilaca odluka.

7.2.1. Ključni problemi zapreke u pokretanju održivog razvoja

Prema dosadašnjim istraživanjima (uglavnom iniciranim od pojedinih faktora međunarodne zajednice - WB, EU-EC, UNDP, REC) u oblasti ključnih faktora za održivi razvoj (legislatura,

institucionalna struktura, razvoj strategije, politike i planova za postizanje održivog razvoja), Bosna i Hercegovina je danas suočena sa ozbiljnim problemima posebno u rješavanju konflikta ekonomija - okolina.

Ovi problemi su karakterizirani sa slijedećim najznačajnijim konstatacijama:

- Ne postoji definirana politika i strategija (akcioni programi) za rješavanje pitanja održivog razvoja, kao i zaštite i upravljanja okolišem;
- Slabi institucionalni kapaciteti za kreiranje i provođenje razvojne i okolinske politike na svim ravnama;
- Građansko društvo (NVO i drugi faktori) praktički uopće ne učestvuju u kreiranju politike i donošenju odluka u oblasti održivog razvoja i životne sredine;
- Nedovoljna sektorska komunikacija između entiteta, kao i između drugih učesnika u korištenju prirodnih resursa;
- Nema ekonomskih mjera na državnoj ili entitetskim ravnama (stimulacija i destimulacija odnosa prema životnoj sredini/okolišu);
- Nedostatak obučenih profesionalnih kadrova u administraciji i nedostatak programa njihove obuke;
- Nisko znanje stanovništva o značaju zaštite okoliša i nedostatak programa razvoja svijesti.

Zaključci ovih istraživanja, dobrim dijelom, daju sliku stanja u BiH u ovoj oblasti i ukazuju na pravce ključnih akcija za uređenje odnosa i razvoj kapaciteta za rješavanje već goruće problematike okoline i održivog razvoja.

7.2.2. Institucionalni kapaciteti za provođenje održivog razvoja na državnoj ravni – ocjena sadašnjeg stanja

Ograničeni su prostori utjecaja i djelovanja na održivi razvoj, a posebno u sklopu njegovog programskog strukturiranja, sa ravni države i državnih institucija, a još manje, od strane nevladinih organizacija i građana. Bosna i Hercegovina se do sada nije uključila niti u aktivnosti Agende 21, niti sačinila svoj vlastiti program akcija u provođenju zaključaka Svjetskog samita Rio 92 i Agende 21. U posljednje vrijeme ima i nekih pozitivnih pomaka u jačanju prijeko potrebnih državnih institucija i proširenju njihovih nadležnosti, u smislu profiliranja države Bosne i Hercegovine, kao subjekta u razvoju međunarodne globalne i regionalne suradnje i partnerstva, kreiranja i provođenja politike održivog razvoja, pa i u globalnoj zaštiti okoline u implementaciji i monitoringu provođenja međunarodnih okolinskih sporazuma – konvencija i protokola u BiH.

Promjene u institucionalnoj strukturi državne administracije se provode i uz značajnu tehničku i finansijsku pomoć međunarodne zajednice, odnosno njenih multilateralnih i bilateralnih organizacija i institucija (Svjetska Banka, EC-EU, OHR, UNDP, USAID i dr.).

Pojedine državne institucije sve više preuzimaju aktivnu ulogu i koordinaciju, pa i implementaciju međunarodnih sporazuma i programa, koji direktno utječu na proces približavanja održivom razvoju u BiH, i to:

- Predsjedništvo BiH u kreiranju vanjske politike i međunarodnih odnosa Bosne i Hercegovine,
- Vijeće ministara u kreiranju strategije i politike društvenog i ekonomskog razvoja BiH i provođenju međunarodnih obaveza države;
- Ministarstvo vanjskih poslova u zaključivanju međunarodnih multilateralnih i bilateralnih sporazuma i ugovora Bosne i Hercegovine, te provođenju procedure za njihovu ratifikaciju;
- Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa u koordinaciji provođenja međunarodnih sporazuma, ugovora i programa društvene i ekonomske rekonstrukcije, tranzicije i razvoja, borbe protiv siromaštva i provođenja međunarodnih okolinskih sporazuma i programa (GEF) i koordinaciji upravljanja prirodnim resursima u zemlji;
- Ministarstvo za evropske integracije u koordinaciji evropskih programa tranzicije i projekata Evropske Unije, odnosno Pakta stabilnosti za jugoistočnu Evropu i harmonizacije ekonomskih i okolinskih standarda u BiH sa standardima okolinske politike Evropske unije.

7.2.3. Uređenje zakonske regulative

BiH je, nažalost, po uređenosti zakonske regulative u oblasti upravljana i racionalnog korištenja vlastitih prirodnih resursa i zaštite životne sredine, kao osnovnim postulatima izbalansiranog – održivog razvoja i uređenju institucionalne strukture za upravljanje ovom

problematikom, spada među onaj broj evropskih zemalja sa najvećim zaostajanjem za, ne samo razvijenim, nego i mnogim zemljama u razvoju, pa i onim u ekonomskoj i društvenoj tranziciji.

BiH nema, na državnoj niti na entitetskoj ravni uspostavljenu zakonsku regulativu, koja bi, i uz primjenu fiskalne (stimulativne i destimulativne) politike uređivala i harmonizirala racionalnu eksploataciju prirodnih resursa, prije svega pitke vode, energije, poljoprivrednog zemljišta, šuma i zaštitu životne sredine. Pored toga, BiH nema institucije (ministarstva ili drugog organa), na državnoj ravni, koja bi, sa nadležnostima u ime države, bila odgovorna, sa punim mandatom, za kreiranje i provođenje politike zaštite okoliša i provođenja međunarodnih obaveza, koje je ova država kao dio međunarodne zajednice preuzela u ovoj oblasti.

U oblasti zakonodavnog uređenja na državnoj ravni u Bosni i Hercegovini, koje je u korelaciji sa kreiranjem društveno-ekonomske-ekološke politike zemlje, koja treba da čini legislativnu osnovu za uspostavljanje održivog razvoja, nema značajnih dostignuća do sada.

Bosna i Hercegovina, koja je, po mnogo čemu, tvorevina Dejtonskog mirovnog sporazuma, je, u periodu 1996-2001, u stvaranju državne zakonske regulative, zbog složenih političkih odnosa u zemlji, daleko više pažnje i vremena posvećivala pripremi i usvajanju tzv. političkih i socijalnih zakona, a mnogo manje kreiranju zakonske regulative u ekonomskom sektoru i još manje (praktično zanemarivo malo) u oblasti okolinske problematike i održivog razvoja. Zbog toga, Bosna i Hercegovina još nije definirana kao jedinstven ekonomski prostor, sa jedinstvenom politikom i strategijom društvenog i ekonomskog razvoja, upravljanja svojim prirodnim resursima i zaštitom životne sredine.

7.3. Održivi razvoj u strateškim dokumentima i programima BiH

7.3.1. Zakonodavna i institucionalna osnova –strateški dokumenti

Još 1974. godine u BiH je donesen zakon, koji je u svojoj osnovi imao ugrađenu ideju koja je kasnije nazvana održivi razvoj i to bio jedini zakon o prostornom uređenju, na prostoru bivše Jugoslavije, koji je bio dobio verifikaciju u Savjetu Evrope. Radi se o Zakonu o prostornom uređenju. Ovaj zakon cjelovito tretira materiju urbanizma i prostornog uređenja, okoline, planiranja prostora i naselja, kao i građenja. Zaštita i unapređivanje okoline, regulisana je kao integralna komponenta svih djelatnosti u prostoru. Takvim pristupom je postignuto da težište nije stavljeno na, uglavnom restriktivnu i ograničavajuću, pasivnu, zaštitu okoline, koja se suprotstavlja tokovima razvoja, nego je stvorena mogućnost da razvoj bude usmjeravan tako, da novi zahvati u prostoru afirmišu kvalitete čovjekove sredine. U tom duhu su odgovarajuće odredbe o kvalitetu okoline ugrađene u cjelokupnu materiju kojom se regulišu ciljevi i odgovarajući procesi u prostoru: od planiranja, lociranja i projektovanja do građenja, korišćenja objekata i postrojenja, te nadzora. Može se slobodno reći da se Zakon, bar u svom konceptu, bazira na principima održivog razvoja koji su u svijetu promovisani više od 10 godina kasnije. Nažalost, nisu postojali drugi potrebni uslovi da bi ovaj zakon usmjerio razvoj BiH ka održivosti.

Bosna i Hercegovina u poslijeratnom periodu nije donijela nijedan strateški dokument o održivom razvoju (tipa BiH Agenda 21, Akt o održivom razvoju, Državna strategija o životnoj sredini, Nacionalna strategija o održivom razvoju, Program kapaciteti 21), niti formirala neko državno tijelo (komitet, komisija, forum i sl.) za koordinaciju i upravljanje okolinskom problematikom i održivim razvojem, kao što je to u periodu od svjetskog samita Rio 92, učinila velika većina zemalja u razvoju i tranziciji. Neki koraci, na državnoj ravni, su ipak učinjeni ili se čine u posljednje dvije godine, posebno posljednjim mjeseci, što je bilo podstaknuto i pripremom ovog izvještaja..

Nekoliko najznačajnijih poduhvata u tom pravcu, na državnoj ravni i / ili na međuentitetskoj ravni, realiziranih od strane domaćih stručnih kadrova ili su u realizaciji, uz pomoć međunarodne zajednice u BiH, su:

Strateški –institucionalni dokumenti

- Izrada «Globalnog okvira ekonomske strategije razvoja Bosne i Hercegovine za period 2000 – 2004 – PODUZETNIČKO DRUŠTVO» koji je usvojilo i Vijeće ministara BiH (2000 god.);
- «UN zajednička studija za BiH», koju je pripremio UNDP u suradnji sa domaćim stručnjacima (2000 god.);

- Strategija upravljanja čvrstim otpadom u BiH (EU-PHARE projekt)
- Izvještaj o statusu i potrebama okolinske legislative u Bosni i Hercegovini», koji je pripremio Regionalni okolinski centar za BiH – REC BiH) u okviru «Regionalnog programa rekonstrukcije životne sredine» (REReP)», odnosno njegovog projekta «Izgradnja kapaciteta u Jugoistočnoj Evropi za približavanje Evropskoj Uniji» (2002 god.);
- Međuentiteski koordinirana izrada prijedloga seta od 5 okolinskih zakona, na entitetskoj ravni (Okvirni zakon o okolini, Zakon o zaštiti voda, Zakon o otpadu, Zakon o zaštiti prirode i Zakon o zaštiti zraka), koji su pripremljeni od strane međunarodnih konsultanata i uz pomoć EC-EU (2001 god.);
- Uspostavljanje institucionalne i organizacione infrastrukture, na državnoj ravni, u BiH za koordinaciju i upravljanje okolinske problematike i GEF programa, usvajane od Vijeća ministara BiH (2002 god.).

Značajni akcioni-programi

- Priprema i Izrada «Državnog programa za postepeno isključivanje supstanci koje oštećuju Ozonski omotača u BiH», kao prvog strateškog i programskog dokumenta, u oblasti okoliša u BiH, urađenog uz pomoć Multilateralnog fonda za implementaciju Montrealskog protokola i UNIDO-a, prema kojem se već realiziraju konkretni (investicioni) projekti zaštite okoliša (2001 god.);
- Program Evropske komisije za okoliš BiH (EC EP BiH)
- Mediteranski akcioni plan (MAP)
- «Državni akcioni plan za životnu sredinu», koji je u završnoj fazi izrade, uz pomoć Svjetske banke (NEAP B&H);
- Jačanje kapaciteta za primjenu čistije proizvodnje u Bosni i Hercegovini (Program «LIFE» Evropske Unije)

Značaj ovih poduhvata i njihovih dokumenata, sa aspekta održivog, a posebno okolinskog razvoja, je u tome, što su, po prvi put:

- kreirana i pokrenuta prva istraživanja i urađen snimak stanja u Bosni i Hercegovini u oblasti održivog razvoja, i okolinske legislative,
- pokrenuto rješavanje osnovnog zakonodavnog uređenja, u oblasti zaštite životne sredine,
- napravljeni prvi nacionalni (državni) strateški dokumenti i akcioni-operativni programi, koji ukazuju na buduće pravce rješavanja ključne problematike koja čini ekonomski i okolinski, dakle održivi razvoj i provođenje međunarodnih sporazuma o zaštiti životne sredine u Bosni i Hercegovini, uključeni domaći ljudski kapaciteti za kreiranje i pripremu ovih dokumenata, uz tehničku i finansijsku pomoć međunarodne zajednice.

7.5. Programi međunarodne podrške i međunarodne suradnje BiH u kreiranju održivog razvoja

Iako su međunarodna zajednica, odnosno multilateralni i bilateralni donatori mnogo učinili za pokretanje i realizaciju procesa poslijeratne obnove BiH, najvećim dijelom kroz određene programe i projekte, za koje su utrošena velika sredstva, ne može se reći, da su ovi programi bili na liniji održivog razvoja. To je, u neku ruku, i razumljivo, jer to su bili programi i projekti urgentnih intervencija u rješavanju gorućih problema poslijeratne obnove: obnova i rekonstrukcija, većim dijelom porušene, infrastrukture, obnova razorenih i izgradnja porušenih naselja, humanitarna pomoć za održivi povratak izbjeglica i raseljenih osoba i, manjim dijelom, injekcije za oporavak uništene privredne strukture i ekonomsku transformaciju.

Ipak nekoliko poduhvata, koje su poduzele međunarodne multilateralne organizacije, prije svih, Svjetska banka, zatim Evropska komisija i UNDP, te bilateralni donatori kod kojih su izrazito djelotvorne bile vlade SAD (putem USID-a), Japana i Holandije u obnovi, revitalizaciji i izgradnji značajnih novih infrastrukturnih objekata (drumske i željezničke saobraćajnice, vodosnabdijevanje, elektro mreža, pa i revitalizacija elektro-energetskih postrojenja, imaju itekako značaj za pokretanje održivog razvoja u BiH.

Inače, u BiH, u kojoj je, po procjenama međunarodnih stručnih institucija (Svjetska banka, Evropska banka za obnovu i razvoj), u toku 4-godišnjeg rata bilo uništeno ili devastirano skoro

50% njene ključne infrastrukture, teško je ocjenjivati dostignuća i proces kretanja ka održivom razvoju i upoređivati ga čak i sa drugim zemljama u tranziciji iz regiona CEE, u kojima je ili bilo manjih ili nikakvih destruktivnih razaranja. U oblasti saniranja devastirane infrastrukture i ugroženog okoliša, izgradnje okolinske legislative institucionalne infrastrukture, te u projektima institucionalnog jačanja državne i entitetskih administracija za međunarodnu globalnu i regionalnu suradnju, značajno je navesti slijedeće (grupe) programa i projekta, koji su realizirani ili u toku realizacije, u sklopu međunarodne podrške za pokretanje održivog razvoja u Bosni i Hercegovini:

- Programi obnove i revitalizacije te razvoja saobraćajne infrastrukture (Svjetska banka)
- Program obnove poljoprivredne i stočarske proizvodnje (FAO i Svjetski program za hranu)
- Projekti obnove i rekonstrukcije elektro-energetskog sistema: hidroelektrana, termoelektrana i prijenosne mreže (Svjetska banka, USAID)
- Program obnove sistema za vodosnabdjevanje (USAID i Svjetska Banka)
- Program za okoliš i zapošljavanje na selu (Village Environment and Employment Programme – VEEP (UNDP, EU i grupa bilateralnih donatora)
- Program i projekti zaštite Ozonskog omotača (Multilateralni fond, UNIDO)
- Strategije korištenja prirodnih resursa i poljoprivrednog razvoja u entitetima (FAO)
- Program za deminiranje (UNDP, EU i grupa bilateralnih donatora)

8. ODRŽIVI RAZVOJ U DOKUMENTIMA I PRAKSI BiH ENTITETA

Entiteske vlade nisu donijele nikakve strateške programe vezane za implementaciju prakse održivog razvoja, mada je bilo dokumenata gdje se termin održivi razvoj i njemu odgovarajuća problematika, djelomično provlači. Neka značajnije korake u tom pravcu nije učinio ni Distrikt Brčko BiH.

Republika Srpska, je donijela nekoliko dugoročnih strateških programa, koji dobrim dijelom, mada ne direktno, djelomično obrađuju problematiku održivog razvoja. Od njih je, možda, najznačajniji Prostorni plan Republike Srpske za period 1996-2015, odnosno usvojeni Etapni plan za njegovu realizaciju za period 1996-2001, u kome je posebno elaboriran i naglašen segment zaštite životne sredine.

Pored Zakona o uređenju prostora, u pojedinim dijelovima, je, propisima, kao pod-zakonskim aktima, uređeno korišćenje poljoprivrednog i građevinskog zemljišta, šuma, voda, ruda, saobraćaja, energetike, zaštite kulturno-istorijskog naslijeđa i prirode, kao i zaštita od elementarnih nepogoda.

Od strateških dokumenata ili programa entiteta Federacije BiH, koji su pripremljeni ili u toku pripreme, vrijedi spomenuti :

Makroekonomsku viziju razvoja Federacije BiH – Strateški ciljevi i globalne aktivnosti”, koja je urađena na entitetskom nivou, a u oblasti zaštite i održivog upravljanja vodama, principe ‘integralnog razvoja i gospodarenja vodnim resursima’, koje je, u skladu sa “Agendom 21, usvojilo javno preduzeće “Vodno područje slivova Jadranskog mora”.

Oba entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) uz pomoć Evropske Komisije, uvode set savremene okolinske legislative (Set od pet okolinskih zakona, te Zakon o eko-fondu). Isto tako, oba entiteta su donijela zakone o slobodi pristupa informacijama, kao jednog od oblika implementacije Konvencije iz Arhusa. U Republici Srpskoj je, u okviru provođenja zakona, urađen Vodič, koji je distribuiran u sve biblioteke i opštine ovog BiH entiteta. Urađen je i Indeks registar o licima zaduženim za odnose sa javnošću u svim Ministarstvima i Upustvo o informativnom obrazovanju i o troškovima. Otvoren je web site informativne službe za odnose sa javnošću na kome su dostupne i informacije o zaštiti životne sredine. Neophodno je naglasiti i svesrdnu podršku Informativne službe u postupku dostupnosti informacija u oblasti zakonodavstva o zaštiti životne sredine i popularizaciji i dostupnosti aktivnosti ovog sektora putem adekvatne medijske prezentacije u RS.

U Federaciji BiH je, od strane Vlade, formiran Fond za održivi razvoj, čija djelatnost je još u početnoj fazi.

Na nekim nižim administrativnim razinama doneseni su neki razvojno-planski dokumenti koji uvažavaju principe održivog razvoja, kao što su na primjer:

- “*Strategija razvoja Kantona Sarajevo do 2015. godine*”, usvojena od Vlade Kantona Sarajevo 1998. godine, a stručno je verificirana na Međunarodnoj konferenciji iste godine.

- Lokalne zajednice, gradovi Tuzla i Bijeljina su donijeli Lokalnu Agendu 21. U primjeni su uočili neophodnu potrebu za saradnju i sinhronizaciju aktivnosti u graničnim dijelovima ovih područja.
- Grad Banjaluka u saradnji sa gradovima iz SR Njemačke radi na donošenju i imlementaciji Lokalne Agende.

Mali broj preduzeća u oba entiteta su donijeli planove svog razvoja na principima održivog razvoja. Privredna komora Kantona Sarajevo ima program organizovanog uvođenja održivog razvoja za svoje članice i u okviru tog programa su do sada organizirani su brojni seminari za predstavnike malih i srednjih preduzeća na temu održivog razvoja i zaštite okoliša, a posebno je značajno pokretanje inicijative o zajedničkom radu na uvođenju okolinskih ciljeva, kao sastavni dio menadžmenta preduzeća.

Štampa nedovoljno informira o održivom razvoju i ovaj pojam je prosječnom građaninu nepoznat. Ipak treba napomenuti da je Federalni radio više godina emitovao jedan put nedjeljno polusatnu emisiju na temu okolina, promovišući i termin 'održivi razvoj', kao i Televizija BiH, koja već više od petnaest godina emituje TV emisiju "Živjeti sa prirodom". Sličnu sedmičnu emisiju ima i Radio Republike Srpske. Objavljeno je i desetak knjiga, odnosno brošura na temu održivog razvoja i zaštite okoline.

U BiH raste broj nevladinih organizacija koje se bave okolinom, neke od njih naglašavaju i termin održivi razvoj u svom programu. Značajno je spomenuti i udruživanje ovih organizacija u zajedničko udruženje «Ekološki forum BiH», koje je formirano 2001. godine, kao savez 38 nevladinih, nepolitičkih i neprofitabilnih organizacija za zaštitu životne okoline sa svih prostora Bosne i Hercegovine.

9. INSTITUCIONALNO UREĐENJE KOORDINACIJE I UPRAVLJANJA OKOLINOM I ODRŽIVIM RAZVOJEM U BiH – NOVI TREND OVI

9.1 Forumi za koordinaciju upravljanja okolinom / okolišem u BiH

U Bosni i Hercegovini postoji nekoliko zasnovanih ili uspostavljenih, a međusobno nepovezanih i neusklađenih foruma za koordinaciju okolinske problematike, regionalne međunarodne suradnje i programa zaštite okoliša, na međuentitetskoj ravni ili ravni Bosne i Hercegovine, kao što su:

To su, prije svega, uspostavljeni (neki ranije, a neki tek nedavno) slijedeći forumi i centri:

- Koordinacioni odbor za okoliš/životnu sredinu, kao međuentitetsko koordinaciono tijelo (uspostavljen 1998 god., na osnovu dogovora – Memorandum o razumijevanju, vlada bh. entiteta -Federacije BiH i R. Srpske),
- Regionalni centar za okoliš BiH (uspostavljen 1999 god., kao dio Regionalnog centra za okoliš zemalja CEE),
- Ekološki forum Bosne i Hercegovine (osnovan 2001. god., dogovorom 38 raznih ekoloških društava, entitetskih i regionalnih udruženja građana za zaštitu okoliša) i
- Radna grupa Regionalnog programa za rekonstrukciju okoliša (REReP)
- Međuentitetska komisija za vode

Uspostavljanje ili osnivanje ovih foruma, asocijacija ili centara, iako je bilo značajno i veoma korisno, teklo je, nažalost, potpuno nesinhronizirano, a vršeno je, kako po osnovu dogovora entitetskih vlada, tako i odlukama Vijeća ministara, pa i od ili uz pomoć međunarodne zajednice, odnosno nekih njenih ključnih faktora u BiH. Iako su neki od ovih foruma u svom radu ostvarili dobre rezultate (kao što je Koordinacioni odbor za okoliš) i to dokazuje dosadašnju nekonzistentnost, kako međunarodne zajednice (sa velikim utjecajem na cjelokupno strukturiranje zakonodavnog, organizacionog i institucionalnog ustrojstva države Bosne i Hercegovine i njenih struktura), te nesinhronizirano djelovanje i u oblasti kreiranja okolinske politike i njene implementacije u BiH. Nadležnosti, aktivnost i djelovanje ovih foruma se u mnogome isprepliću, preklapaju i ponavljaju.

Novo uređenje institucionalne i organizacione infrastrukture za upravljanje okolinom i GEF programima u Bosni i Hercegovini, uključujući formiranje najvišeg foruma – Upravnog Komiteta za okolinu i održivi razvoj Bosne i Hercegovine, prema odluci Vijeća Ministara BiH (16.05.2002. god), otvara novo poglavlje u uređenju ove problematike i stvara veoma značajne pretpostavke za

uspostavljanje i jačanje međunarodne suradnje Bosne i Hercegovine u kreiranju i implementaciji održivog razvoja i okolinske problematike kao i zaštitu okoliša.

Uspostavljanje ovih struktura, odnosno rekonstruiranje postojećih je u toku, što je svakako jedan značajan proces čija realizacija će, nadamo se uvesti više koordinacije i kooperacije svih struktura, vladinih i nevladinih, na državnom, entitetskom i regionalnoj ravni, u rješavanju nagomilane problematike iz oblasti upravljanja i zaštite okoline i održivog razvoja Bosne i Hercegovine i njenih administrativnih jedinica-entiteta i Distrikta Brčko BiH.

Značajno je spomenuti, da će se, prema odlukama Vijeća ministara BiH, koordinacija okolinske problematike i upravljanja prirodnim resursima, uključujući i koordinaciju energetske politike i međunarodne suradnje u realizaciji GEF programa, kao i kreiranje okolinskih državnih zakona, ubuduće voditi kroz profesionalnu administrativnu strukturu, na državnoj ravni, lociranoj u Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine.

10. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U ovom Izvještaju – ocjeni stanja održivog razvoja u Bosni i Hercegovini je, u svakom poglavlju-ključnom segmentu, koji utječe na kretanje ka održivom razvoju, elaborirana određena problematika, zapreke i smetnje, te izvedeni prijedlozi zaključaka i nekih preporuka za rješavanje ove problematike.

Na osnovu naprijed navedene ocjene stanja, ključne problematike i postignutim rezultatima na uvođenju prakse održivog razvoja u Bosni i Hercegovini, mogu se izvesti slijedeći generalni zaključci i preporuke:

1. Specifična ekonomsko-ekološka situacija u BiH uzrokovana, kao posljedica rata i poslijeratne obnove zemlje u periodu 1992 – 2002, nameće poseban pristup o ocjeni dostignute održivosti društvenog, ekonomskog i okolinskog razvoja u ovoj zemlji i kreiranju sustavnih rješenja za dalje kretanje u tom pravcu:
 - uređenju zakonodavne regulative, prije svega u sferi korištenja prirodnih resursa zemlje i upravljanja okolišem,
 - institucionalnom uređenju struktura na ravni države, entiteta, Distrikta Brčko i nižih-regionalnih nivoa, odgovornih, za ekonomski razvoj i upravljanje životnom sredinom i razvoj vlastitih kapaciteta,
 - uključivanju svih struktura bh. društva (vladin sektor, nevladine organizacije / asocijacije-radnički sindikati, ekološki udruženja građana, asocijacije privrede, sektor znanosti i obrazovanja, asocijacije žena i mladih i dr.) u kreiranje politike, programiranje i implementaciju programa održivog razvoja, upravljanja nacionalnim bogatstvom - prirodnim resursima i zaštite okoline,
 - kreiranju vlastitih programa, globalnih i parcijalnih projekata za međunarodnu suradnju i podršku u rješavanju suštinskih pitanja okolinske problematike i stvaranje preduvjeta za izbalansirano korištenje prirodnih resursa i uspostavljanje održivog razvoja,.
2. Bosna i Hercegovina se, kao cjelovita država, mora osposobiti za razvijanje višeg stupnja međunarodne suradnje i partnerstva, kako za globalnu, ekonomsku i okolinsku suradnju, tako, prvenstveno, i za širu i užu regionalnu suradnju u:
 - pristupanju međunarodnim multilateralnim okolinskim sporazumima i njihovoj implementaciji u praksi,
 - razvoju multilateralne i bilateralne trgovinske suradnje i partnerstva,
 - razvoju domaćih i stranih ekonomskih investicija i osiguranju političke, socijalne i ekonomske stabilnosti i atraktivnosti za privlačenje investicionog kapitala u zemlju,
 - razvoju vlastitih ljudskih kapaciteta i efikasnih institucionalnih struktura za pokretanje i implementaciju održivog razvoja.
3. Međunarodna podrška Bosni i Hercegovini u procesu njene društvene i ekonomske reintegracije i osposobljavanja za kreiranje vlastite (održive) budućnosti treba da bude, prvenstveno, usmjerena na:
 - razvoj ljudskih kapaciteta i stručno osposobljavanje za (u)vođenje vlastitog razvoja i rješavanje okolinske problematike u zemlji,

- tehničku i finansijsku pomoć u kreiranju, pokretanju i implementaciji vlastitih i zajedničkih (međunarodnih) programa i projekata ekonomskog razvoja, revitalizacije i zaštite okoliša,
 - razvoju partnerstva i partnerske suradnje u rješavanju globalnih i regionalnih problema životne sredine društvenog i ekonomskog razvoja.
4. «Procjena održivog razvoja u Bosni i Hercegovini» je prvi zvanični dokument sačinjen na nivou države, koji tretira problematiku održivog razvoja Bosne i Hercegovine. Ovaj dokument treba da bude iskorišten za promociju pokretanja procesa održivog razvoja u BiH, koji treba afirmirati putem elektronskih medija i štampe, obrazovnih institucija, nevladinih organizacija, općenito u široj javnosti zemlje. Istovremeno, potrebno je pokrenuti izradu Strategije održivog razvoja Bosne i Hercegovine, koja bi poslužila, kako organima vlasti na različitim nivoima, tako i sektoru biznisa-privrednim preduzećima i razvojnim institucijama, u traženju puta za kvalitetniji razvoj, bolje i racionalnije korištenje prirodnih i ljudskih resursa i, konačno iskorijenjivanje siromaštva u ovoj zemlji. Upravni komitet za okolinu i održivi razvoj Bosne i Hercegovine, koji je formiran u vrijeme pripreme ovog izvještaja i čije je osnivanje bilo postaknuto pripremom BiH za učešće na Svjetskom samitu o održivom razvoju - Rio+10, biće mjesto posticaja i koordinacije ovog procesa. Također, u toku javne rasprave o nacrtu, a kasnije prijedlogu ovog izvještaja, obavljene na tri okrugla stola-radionice u Sarajevu, Banja Luci i Mostaru, te na završnom razmatranju prijedloga Izvještaja na Upravnom komitetu za okolinu i održivi razvoj, je istaknuta potreba izrade Strategije Bosne i Hercegovine za implementaciju održivog razvoja, te prijedlog da Izvještaj - ocjena stanja održivog razvoja u BiH posluži, kao osnova za ovaj poduhvat.